

थारू भाषामा रेडियो कार्यक्रम : सङ्ख्यामै जोड

कृष्णराज सर्वहारी

विषय प्रवेश

२०५१ साल भदौ १ गतेदेखि रेडियो नेपालले विभिन्न आठ राष्ट्रिय भाषाहरूमा समाचार प्रसारणको शुभारम्भ गर्‍यो । तीमध्ये थारू भाषा पनि एक थियो । त्यसअघि रेडियो नेपालको *फूलवारी* कार्यक्रममा आक्कल-भुक्कल थारू गीतबाहेक थारू भाषामा कुनै सन्देशसमेत प्रसारण भएको इतिहास छैन । थारू भाषामा रेडियो कार्यक्रमको प्रवेश भने एफएम रेडियो प्रसारणपछि मात्रै यथेष्ट रूपमा हुन थाल्यो । यस पङ्क्तिकारको सर्वेक्षणका आधारमा अहिलेसम्म एफएम रेडियोहरूबाट थारू भाषामा डेढ सयभन्दा बढी कार्यक्रमको प्रसारण भएको छ । तिनमा २०६५ साउन मसान्तसम्मको समयमा एक सयभन्दा बढी नियमित प्रसारणमा छन् । एक दशकअघि एउटा पनि थारू कार्यक्रम नभएको अवस्थामा यसले थारू समुदायमा एक प्रकारको तरङ्ग पैदा भएको छ ।

यति हुँदाहुँदै पनि थारू भाषाका कार्यक्रमको प्रभावलगायत अन्य पक्षबारे हालसम्म कुनै अध्ययन भएको छैन । व्यवस्थित अभिलेखको अभावमा थारू भाषामा के-कति कार्यक्रमको प्रसारण भयो भन्ने तथ्याङ्क सम्बन्धित रेडियो संस्थाबाट समेत पाउन कठिन छ । रेडियो सामग्रीबारे पत्रपत्रिकामा पनि अत्यन्त कम चर्चा भएका छन् । यसको फलस्वरूप श्रोता कस्तो सामग्री चाहन्छन् र कस्तो ढाँचा (Format) मा कार्यक्रम बनाए ती लोकप्रिय हुन सक्छन् भन्ने

विषयमा रेडियो स्टेसन र प्रस्तोता – दुवैले ध्यान दिएको देखिँदैन । यस्ता विभिन्न सीमा हुँदाहुँदै पनि थारू कार्यक्रमबारे यहाँ केही खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो अध्यायमा रेडियोबाट हाल प्रसारण भइरहेका तथा विगतमा प्रसारण गरिएका समेत रेडियो कार्यक्रमको ढाँचा, तिनका विषयवस्तु, थारू रेडियो कार्यक्रमको अवस्था, कार्यक्रमबाट परेको प्रभाव, कार्यक्रमका समस्या आदिवारे चर्चा गरिएको छ । थारू कार्यक्रमबारे स्टेसनको कमजोर नीति, कार्यक्रममा संलग्न रेडियोकर्मीहरूको कमजोर दक्षता, दक्षता हासिल गरेकालाई पारिश्रमिकको कमीलगायतका कारणले कार्यक्रम भने नियमित हुन नसकिरहेको निचोड यस अध्ययनको छ ।

रेडियोमा थारू भाषा

रेडियो नेपालले २०५१ साल भदौ १ गतेदेखि थारू भाषामा समाचार प्रसारण गर्न थालेपछि सर्वप्रथम रेडियोमा थारू भाषाले औपचारिक स्थान पाएको हो । सुरुमै समाचार दिँदा पूर्वी र पश्चिमा गरी दुईथरी थारू भाषामा समाचार प्रसारण गर्न थालिएको थियो । पूर्वी थारू भाषाको समाचार रेडियो नेपालको क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, धनकुटाबाट र पश्चिमा थारू भाषाको समाचार क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेतबाट गरियो । सरकारद्वारा जनगणना गरिँदा थारू समुदायलाई डंगौरा र राना गरी २ वर्गमा बाँडिएको छ, पूर्वी र पश्चिमा भनी वर्गीकरण गरिएको छैन । रेडियोमा डंगौरापछि राना थारू भाषामा समाचार प्रसारण हुन भने सात वर्ष कुनूप्यो । पूर्वी तथा पश्चिमा थारूहरूको कला र संस्कृतिमा प्रायः एकरूपता छ भने राना थारूहरूको भने बिल्कुलै भिन्न छ । कैलाली र कञ्चनपुरमा बसोबास गर्ने राना थारूहरूलाई दृष्टिगत गरी २०५८ सालदेखि क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेतबाट यस भाषामा समाचार सुरु गरियो । कैलालीमा घोडाघोडी, कञ्चनपुरमा महाकाली र शुक्लाफाँटा एफएम खुलेपछि २०६४ सालदेखि राना थारू भाषाको समाचार तथा कार्यक्रममा भुल्के घाम लाग्यो ।

२०५४ साल असारदेखि सुर्खेतको क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्रबाट प्रसारित १५ मिनेटको साप्ताहिक *हमार पहरा* (हाम्रो कोसेली) नै थारू भाषाको पहिलो कार्यक्रम हो । सो कार्यक्रमसँगै क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र धनकुटाबाट *सुगा पञ्जी* र *घर यज्ञना* कार्यक्रम पाक्षिक रूपमा पूर्वीया भाषामा प्रसारण हुन थाल्यो । त्यस्तै, २०५८ साल वैशाखदेखि बेस (Backward Society Education – BASE) भन्ने संस्थाले क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेतबाट *ख्याल* (बैठक) रेडियो कार्यक्रम सुरु गर्‍यो । निजी क्षेत्रबाट रेडियोमा समय किनेर थारू कार्यक्रम सुरु गरिएको

यो नै पहिलो हो । मूल रूपमा मुक्त कमैयाहरूका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूका तर्फबाट के-कस्ता कार्यक्रम ल्याइँदै छन् र उनीहरूका समस्या के छन् भन्ने विषयमा केन्द्रित रही *ख्याल* कार्यक्रम बनाइएको थियो, भलै यसमा थारू गीत तथा सङ्गीतको कोसेली पनि हुन्थ्यो । २०५८ पुस ९ देखि दाङको घोराहीस्थित रेडियो स्वर्गद्वारीबाट थारू भाषामा *कबिला* (मित्र) कार्यक्रम सुरु भयो । एफएमबाट प्रसारण भएको यो नै थारू भाषाको पहिलो कार्यक्रम थियो ।

एफएम रेडियो खुल्ने क्रमसँगै थरूहट क्षेत्र (हाल मधेस भनिएको तराईका २० जिल्ला) मा खुलेका एफएममा थारू भाषाका कार्यक्रमको बाढी नै आयो । कार्यक्रमका सबै उद्घोषण थारू भाषामै गर्ने गरी बर्दियाको बाँसगढीबाट २०६५ असार १२ देखि रेडियो गुर्बाबाको परीक्षण प्रसारण सुरु भएको छ ।^१ प्रसारणको पहिलो महिनाबाटै यसले शिक्षा, संस्कृति, विकास, युवा सचेतना, बाल प्रतिभा, वन तथा वातावरण संरक्षण, परिवर्तित आवाजजस्ता विषयमा कार्यक्रम थालेको छ । थारू भाषाको कार्यक्रम प्रसारणको सन्दर्भमा यो एउटा ठूलो आशाको सङ्केत हो । आफ्ना गाउँ-ठाउँमा रेडियो स्टेसन खुलेपछि नयाँ कार्यक्रम सञ्चालकहरूको मोह बढ्नु स्वाभाविकै हो । सुरुमा स्टेसनसँग पनि पर्याप्त दक्ष जनशक्ति हुँदैन । २०६४ वैशाख १५ देखि नियमित प्रसारणमा आएको महाकाली एफएम, कञ्चनपुरमा त्यसको तीन सातापछि यो पङ्क्तिकार पुग्दा त्यहाँ पनि थारू भाषाका मात्रै हप्तामा ४० ओटा कार्यक्रम रहेको जानकारी पाइएको थियो (हेर्नुहोस् तालिका ८.१) । एउटै स्टेसनले यति धेरै कार्यक्रममा थारू भाषालाई प्राथमिकता दिनु आफैँमा आश्चर्यजनक थियो । प्रसारणको ११ महिनापछि त्यसको अनुगमन गर्दा भने पहिलेकामध्ये जम्मा पाँचओटा कार्यक्रमले मात्र निरन्तरता पाएको तथा थप नयाँ २ कार्यक्रम गरी जम्मा सातओटा कार्यक्रम मात्र बजिरहेको पाइयो । यसलाई वर्षापछि सुकेको खहरे खोलाभैँ लिन सकिन्छ । प्रसारित सातओटा कार्यक्रमको विवरण अनुसूची ८.१ मा समावेश छ ।

महाकाली एफएमले सुरुमै लगातार १८ घण्टाको कार्यक्रम अवधि बनायो । गीत बजाएर भर्नुभन्दा कार्यक्रम पस्किनु बेस भन्ने उद्देश्य लिएको यस स्टेसनलाई थारू कार्यक्रम उत्पादकहरूले साथ दिए । अन्य प्रायोजित कार्यक्रम थपिँदै गएपछि

^१ रेडियो गुर्बाबा सामुदायिक रेडियो भएकोले समुदायका सार्वजनिक मुद्दालाई नै विशेष प्राथमिकता दिई कार्यक्रम तय गरिएको कुरा स्टेसन म्यानेजर पुष्पा चौधरी बताउँछिन्, चौधरीसँग २०६५ साउन १७ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

तालिका ८.१ : महाकाली एफएम कञ्चनपुरबाट प्रसारण
आरम्भताका प्रसारित कार्यक्रम

डंगौरा थारू भाषामा	राना थारू भाषामा
क्र.सं. कार्यक्रमको नाम	क्र.सं. कार्यक्रमको नाम
१ अब्बक आवाज	१ दिवालो
२ हमार स्वास्थ्य	२ चकमक नैना
३ जोगनी	३ ज्ञान विज्ञान
४ हेलो छिट्कल मैयाँ	४ बार्ताचित
५ मैयाके बल्हवो	५ सुखी जिन्दगी
६ बूकी फूला	६ भरोसा
७ तोहार सम्भना	७ खेती-किसानी
८ हेलो सङ्घारी	८ आजक बात
९ ल्वाहरल फूला	९ सदेसो
१० कैसिन रित अर्डासिन चलन	१० गुप्ती बात
११ गोली डण्डा	११ पञ्चायत
१२ मयारी साँभ	१२ साप्ताहिक खेलकुद
१३ र्वाजल पहरा	१३ हमार चलन
१४ खोजल अग्रासन	१४ चैतरा
१५ रसाइल डगर	१५ हमार बोल
१६ सङ्घारी	१६ सुर सङ्घम
१७ उकुवार भेट	१७ हेलो महाकाली
१८ दाडसे बुढान	१८ उजियारी डगर
१९ गुडगुडाइना	१९ वसन्त बहार
	२० तुम्हार सदेसो हमार गीत
	२१ तिरिया बोल

स्रोत: स्टेसनका कार्यक्रम सञ्चालकहरू

तथा थारू कार्यक्रम उत्पादकहरूले स्वयंसेवी रूपमा मात्रै कार्यक्रम नगर्ने भएपछि कार्यक्रमको कठौती व्यापक रूपमा गरियो। यसरी स्टेसनहरूले पनि थारू कार्यक्रमलाई गम्भीरतापूर्वक नलिई 'काम भए भाँडो, नभए ठाँडो' को रूपमा लिएको देखिन्छ। महाकाली एफएमको यही उदाहरण नै अन्य स्टेसनको स्थिति भल्काउनका लागि पर्याप्त छ। "पहिले पन्ध्र-पन्ध्र मिनेटका कार्यक्रम गरी सङ्ख्या मात्र बढी भएकाले हाल एक घण्टादेखि पैतालीस मिनेटसम्मका कार्यक्रम तय गरिएका छन्। यसबाट थारू भाषाले कम ठाउँ पाएको जस्तो देखिए तापनि समयका आधारमा हेर्दा बढी नै हो", महाकाली एफएमका स्टेसन म्यानेजर खेम भण्डारीको तर्क छ।^२ सुरुमा कुन कार्यक्रम कुन उद्देश्यले कसका लागि बनाइएको

^२ खेम भण्डारीसँग २०६४ चैत १६ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

हो भन्नेबारे स्टेसनले कुनै गृहकार्य गरेको देखिँदैन। हचुवाको भरमा स्टेसनको सुरुआतताका समय भर्नलाई मात्र ती कार्यक्रमलाई ठाउँ दिइएकाले कति कार्यक्रमले निरन्तरता पाउन सकेनन् र ती अल्पायुमै बिलाए। *बुकी फूला* कार्यक्रमकी सञ्चालक समीक्षा चौधरी भन्छिन्, “जति नयाँ-नयाँ प्रस्तोता आए, ती सबैलाई सुरुमा ठाउँ दिइयो, तिनका कार्यक्रमको उद्देश्य तथा गुणस्तरमा ध्यान दिइएन। काम गराउँदै गएपछि कसले राम्रो गर्छ भनी यसलाई परीक्षणको रूपमा लिइएको देखियो। सायद हामी राम्रामध्येमा पन्ध्रौँ र निरन्तरता पाइरहेका छौँ।^३ गोरखा एफएममा पोखम चौधरीले छाडेपछि थारू भाषाको *हमार फूलवार* कार्यक्रम २०६५ जेठबाट स्थगित भएको छ। स्टेसनले अब थारू भाषामा कार्यक्रम चलाउने अथवा नचलाउनेबारे कुनै सोच बनाएको छैन। राजधानीकै पर्यावरण चक्र (ईसिआर) एफएममा *रमझम* कार्यक्रम सञ्चालकले छाडेपछि सो कार्यक्रमले निरन्तरता पाएन, बरु त्यसको ठाउँमा अर्को कार्यक्रमको प्रसारण हुन थाल्यो।

तालिका ८.४ मा दिइएको थारू कार्यक्रमको विवरणलाई ध्यानपूर्वक हेर्ने हो भने पूर्वको तुलनामा पश्चिम थरूहट क्षेत्रमा थारू कार्यक्रमको सङ्ख्या बढी छ। क्षेत्रीय प्रसारण धनकुटाबाट ३, सुनसरीबाट ३, सिराहाबाट १, उदयपुरबाट १ तथा चितवनबाट ३ गरी ११ ओटा कार्यक्रममात्र पूर्वी क्षेत्रबाट प्रसारण भएको देखिन्छ। सप्तकोशी एफएममा *भुरकवा तारा* कार्यक्रमसँग सम्बद्ध हरिनारायण चौधरीका अनुसार यस क्षेत्रबाट प्रसारित कार्यक्रम कुनै ठोस उद्देश्यमा आधारितभन्दा मिसमास प्रकृतिका छन्। रिपोर्टमूलक कार्यक्रमको अभाव छ। गीत तथा सङ्गीत, श्रोताले पठाएका सामान्य लेख-रचना, चिठी-पत्र तथा कुनै संस्थाका गतिविधिमा कार्यक्रम सीमित हुने गरेको छ।^४

रूपन्देहीबाट जम्मा ६ ओटा कार्यक्रम प्रसारण भइरहेका छन्। यसमा रेडियो लुम्बिनीद्वारा सञ्चालित ५ कार्यक्रममध्ये *खेत खलिहान* कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित छ र *बाल बगिया*मा बालबालिकाका लागि सामग्री प्रस्तुत गरिन्छन्। यसबाहेकका अन्य सबै कार्यक्रम साङ्गीतिक छन्। दाङमा भने २० ओटा थारू कार्यक्रमले ठाउँ पाएका छन्। दाङका एफएममा केही कार्यक्रम स्थगित भए पनि कार्यक्रमको सङ्ख्या घट्नेभन्दा थप हुने क्रम जारी छ। रेडियो स्वर्गद्वारीले दैनिक एउटा मात्रै *कचेहरी* कार्यक्रम दिए पनि प्रत्येक दिनका लागि छुट्टाछुट्टै

^३ समीक्षा चौधरीसँग २०६५ साउन १५ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

^४ हरिनारायण चौधरीसँग २०६५ साउन १७ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

विषयवस्तु निर्धारित गरी विविधता ल्याएको छ। रेडियो तुल्सीपुरले सङ्गारी (मित्र), जन्नीनके आवाज (महिला आवाज) तथा कचेहरी (बैठक) जस्ता राम्रा कार्यक्रम दिने प्रयास गरेको छ। रेडियो मध्य-पश्चिमले धार्मिक प्रवचनलगायत अरू स्टेसनभन्दा फरक ढङ्गको कार्यक्रम पस्किरहेको छ। रेडियो देउखुरीबाट कृषि, बालबालिका, गीति कथाजस्ता कार्यक्रम प्रसारण भइरहेका छन्। इन्द्रेणी एफएमले भने थारू संस्कृतिमूलक कार्यक्रम बर्का फूलवार स्थगित गरी सामान्य फोन-इन कार्यक्रम प्रसारण गर्न थालेको छ। यी सबै कार्यक्रममा एउटा न एउटा गीतले भने ठाउँ पाएको नै देखिन्छ।

बाँकेबाट १४ ओटा र बर्दियाबाट ६ ओटा थारू कार्यक्रम बजिरहेका छन्। बाँकेबाट प्रसारित अधिकांश कार्यक्रम साहित्यिक र साङ्गीतिक छन्। रेडियो बागेश्वरीको हमार गीत, हमार संस्कृति स्थलगत रिपोर्टसमेत बजाउने अब्बल दर्जाका कार्यक्रममध्ये एक हो तर बाँकी कार्यक्रम भने औसत खालका छन्। २०६५ असारको दोस्रो सातादेखि बर्दियाबाट सुरु भएको रेडियो गुर्वाबाले सामुदायिक कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिई 'हुने विरुवाको चिल्लो पात' को लक्षण देखाएको छ। सुर्खेतबाट ६ ओटा कार्यक्रम प्रसारण हुने गरेकोमा प्रायः साङ्गीतिक नै छन्। रेडियो भेकले मुक्तिक डगर (मुक्तिको बाटो) मार्फत वर्गीय चेतनामा आधारित कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिएको छ। यसका गीत अन्य स्टेसनमा भैं मनोरञ्जनात्मक मात्र नभई क्रान्तिकारी धारका छन्। कैलालीमा सबैभन्दा बढी ३० ओटा कार्यक्रमले ठाउँ पाएका छन्। यस क्षेत्रको पहिलो एफएम घोडाघोडीमा ७ ओटा कार्यक्रम छन्। कार्यक्रमका नाम वजनदार भए तापनि समष्टिगत रूपमा यसका सामग्री भने कमजोर छन्। खप्तड एफएमले ४ ओटा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने गरेकोमा सबै साङ्गीतिक रहेका छन्। फूलवारी एफएमबाट मात्रै १० ओटा कार्यक्रम प्रसारण हुने गरेकोमा अपवादको रूपमा नाटकवाहेक बाँकी कार्यक्रम साङ्गीतिक पृष्ठभूमिका छन्।

कञ्चनपुर जिल्लाको शुक्लाफाँटा एफएममा १० ओटा कार्यक्रम छन्। शुक्लाफाँटाले लवो नेपाल (नयाँ नेपाल) कार्यक्रममा राज्यको पुनःसंरचना, आदिवासी अधिकार, समसामयिक गतिविधिलगायत राजनीतिक चेतनामा आधारित विषयवस्तुलाई ठाउँ दिइएको छ। यस्ता कार्यक्रम थारू भाषामा अत्यन्तै न्यून छन्।

कार्यक्रमको ढाँचा

निश्चित उद्देश्यबाट प्रेरित सङ्घसंस्थाका कार्यक्रम तथा अपवादको रूपमा केहीवाहेक थारू भाषाका कार्यक्रमको स्पष्ट खाका छैन। बेस (BASE) बाट उत्पादित

ख्याल मुक्त कमैयाहरूका विषयवस्तु समेट्नका लागि दातृ संस्थासँग सम्झौता गरिएकाले कमैयासम्बन्धी विषयवस्तुको सेरोफेरोमा घुम्थ्यो । क्षेत्रीय प्रसारण सुर्खेतबाट बज्ने भएकोले यो धेरै ठाउँमा सुन्न सकिन्थ्यो । मध्य तथा सुदूर पश्चिमका सबै थरूहट जिल्लामा यसको पहुँच पुग्ने तथा रिपोर्टमूलक कार्यक्रममार्फत श्रोताले आफ्नो आवाज सुन्न पाउने भएकाले यसले मनगो श्रोता कमायो । दशैँमा गाइने बर्कीमार (महाभारतको कथा) गीतको सस्वर वाचनले ख्यालको उचाइमा अझ वृद्धि गर्‍यो । यो कार्यक्रम बन्द भएपछि हमार सैडानले त्यसको परिपूर्ति गर्‍यो । जबकि ख्यालभन्दा ४ वर्ष अघिदेखि प्रसारित रेडियो नेपाल सुर्खेतको आफ्नो उत्पादन हमार पहरा सामान्य चुटुकिला, कविता, लेख तथा गीत सुनाएर 'खाए खा, नखाए घिच्' को शैलीमा यसको प्रस्तुति रह्यो । एक दशक पार गरिसक्दा पनि यसको ढाँचा (फर्म्याट) तथा विषयवस्तुसम्ममा कुनै पनि परिवर्तन नआउनु एउटा विडम्बना नै भएको छ ।

अन्यले पनि अन्तर्वार्ता, समाचार, संस्कृति परिचय तथा समय भर्नलाई प्रायः गीत राखी थारू भाषाको एक वा आधा-घण्टे कार्यक्रम छुट्टाछुट्टै नाम राखेर दिइरहेका छन् । महाकाली एफएमका पूर्व-प्रसारित ४० ओटा कार्यक्रमको नामबाटै थारू भाषाका कार्यक्रमको ढाँचा थाहा पाउन सकिन्छ । यहाँबाट डंगौरा भाषामा तथा राना थारू भाषामा क्रमशः गोली डण्डा र साप्ताहिक खेलकुद कार्यक्रमको प्रसारण हुन्थ्यो । ती अहिले स्थगित भइसकेका छन् । नेपाली छापा होस् या रेडियो अथवा टेलिभिजन, सबैमा खेलकुद गतिविधिले मनगो ठाउँ पाएका छन् । तर थारू रेडियो कार्यक्रममा खेलकुद गतिविधि शून्य छ । यही स्टेसनबाट डंगौरा भाषामा गुडगुडाइना भन्ने हास्यमूलक कार्यक्रम पस्किने जमर्को गरिएको थियो । दाडबाट बुढान (पश्चिम नेपालका जिल्ला बाँके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर) भरेकाहरूको सुख-दुःखका कथा समेट्ने दाडसे बुढान पनि राम्रो कार्यक्रममा पर्‍थ्यो । उक्त एफएमको डंगौरा भाषाको कार्यक्रम जोगनी, हेल्तो छिट्कल मैया, मैयाको बलौह, बुकी फूला, तोहार सम्झना, हेतो सङ्गारी, ल्वाहरल फूला, कैसिन रित अइसिन चलन, मयारी साँझ, ज्वाजल पहरा, खोजल अग्रासन, रसाइल डगर, सङ्गारी, उकुवाँर भेट आदि हुन् । यी कार्यक्रममा सङ्गीतको प्रचुरता थियो । हमार स्वास्थ्य (हाम्रो स्वास्थ्य) तथा अबक आवाज (हालको आवाज) भने समसामयिक कार्यक्रम थिए ।

महाकाली एफएमकै राना थारू भाषाको कार्यक्रम भने डंगौराका तुलनामा वजनदार थियो । सो एफएमले ज्ञान विज्ञान, वातचित्त (अन्तर्वार्ता), खेती-किसानी, आजक बात (आजको कुराकानी), गुप्ती बात (गोप्य कुरा), पञ्चायत (सभा

भेला), *हमार चलन* (हाम्रो चलन), *तिरिया बोल* (महिलाको आवाज) जस्ता सार्थक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको देखिन्छ तर पनि यी कार्यक्रमले निरन्तरता भने पाउन सकेनन् । त्यसो त *दिवालो*, *चकमक नैना*, *तुम्हारो सन्देशो हमार गीत*, *सुर सङ्गम*, *चैतरा*, *हमार बोल*, *हेल्लो महाकाली*, *उज्यारी डगर*, *वसन्त बहार* जस्ता साङ्गीतिक कार्यक्रम पनि प्रशस्त नै थिए । दाइस्थित रेडियो स्वर्गद्वारीले भने प्रारम्भदेखि एउटा मात्रै ४५ मिनेटको दैनिक कार्यक्रम दिइरहेको छ । *कविला* नामक उक्त कार्यक्रममा दिनहुँ छुट्टाछुट्टै कचेहरी (छलफल) भनी नामकरण गरिएको छ । यसले थारू कार्यक्रमको स्वरूप भल्काउँछ (हेर्नुहोस् तालिका ८.२) ।

तालिका ८.२ : कविला कार्यक्रमको स्वरूप

क्र.सं.	बार	कार्यक्रमको नाम	विषयवस्तु
१.	आइतबार	जन्नीनके कचेहरी	महिला
२.	सोमबार	खेतीपातीक कचेहरी	कृषि
३.	मङ्गलबार	गुरुवा बैदवन्के कचेहरी	स्वास्थ्य
४.	बुधबार	सांस्कृतिक कचेहरी	थारू संस्कृति
५.	बिहीबार	आजकलिक कचेहरी	समय सन्दर्भ
६.	शुक्रबार	बुकरी भाँरा	बाल सामग्री
७.	शनिबार	गीतबाँसके कचेहरी	गीत-सङ्गीत

स्रोत: लक्ष्मीमान चौधरी, कार्यक्रम सञ्चालक

यसरी दिनहुँ बज्ने कार्यक्रम साप्ताहिक कार्यक्रमको ढाँचा (फर्म्याट) मा आएपछि समसामयिक विषयवस्तु स्वतः ओभेलमा पर्छन् किनभने यहाँ समय-सान्दर्भिक कार्यक्रमलाई एक दिन मात्र छुट्ट्याइएको छ । यसले गर्दा कुनै चाड-पर्वको तिथि आए पनि सोको विस्तृत कार्यक्रमको लागि बुधवारकै दिन कर्नुपर्ने हुन्छ, जबकि श्रोता सोही दिन कार्यक्रम सुन्न आतुर हुन्छन् । अघि-पछि त्यो सान्दर्भिक पनि हुँदैन । *कविला*मा शनिवारलाई मात्रै गीति कार्यक्रम भनी छुट्ट्याइएको छ । तर अन्य दिनको पनि प्रत्येक कार्यक्रमको अन्तमा एउटा गीत अनिवार्य सुनाइन्छ । *कविला*का कार्यक्रम सञ्चालक लक्ष्मीमान चौधरी भन्छन्, “प्रत्येक दिन गीत नसुनाई त धरै पाइन्न । नत्र श्रोताहरूले फोन गरेर र व्यक्तिगत भेटमा समेत गुनासो गर्छन् ।”^५

^५ लक्ष्मीमान चौधरीसँग २०६५ जेठ २५ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

बहसमूलक कार्यक्रम भने दैनिक रूपमा कुनै पनि एफएम स्टेसनमा हालसम्म छैनन् जबकि यस्ता कार्यक्रमले थारू समुदायको मात्र होइन, सो भाषा बुझ्ने धेरै श्रोताको मन जित्न सक्छन् । साप्ताहिक कार्यक्रम केहीले भने कुन हप्तामा के कार्यक्रम दिने भनेर स्वरूप पनि निर्धारण गरेका छन् । इन्द्रेनी एफएम घोराहीको *बर्का फूलवार* साप्ताहिक कार्यक्रमलाई यसको उदाहरण मान्न सकिन्छ । जस्तै, यसमा पहिलो हप्ता गीत, दोस्रोमा साहित्य, तेस्रोमा संस्कृति तथा चौथो हप्तामा अन्तर्वार्ताको कार्यक्रम पस्किने जानकारी सो कार्यक्रमका प्रस्तोता सङ्गीता चौधरीले दिइन् ।^६ अधोषित रूपमै भए पनि यसरी प्रस्तोताले बार छुट्याएर कार्यक्रम चलाएको देखिन्छ । त्यसैले अधिकांश थारू कार्यक्रमको छुट्टै कुनै पहिचान छैन । दाङ, सुर्खेत, बाँके, कैलाली, कञ्चनपुरका अन्य एफएम रेडियोबाट प्रसारण गरिने सबैजसो कार्यक्रममा गीतलाई समावेश गरेको पाइन्छ । कार्यक्रमको प्रस्ट खाका तयार नगरेको कारणले गर्दा नै प्रस्तोताहरूले गीतलाई समय भर्ने सामग्रीको रूपमा लिन्छन् र श्रोताको चाहना गीत तथा सङ्गीत भएकाले स्थान दिइएको बहाना बनाउँछन् । हुँदा-हुँदा बागेश्वरी एफएमको स्वास्थ्यमूलक कार्यक्रम *उँकुवार भेट*मा पनि गीत नै राख्ने काम भएको छ । यसरी प्रायोजित कार्यक्रमबाहेक विशुद्ध उद्देश्यमूलक कार्यक्रमको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून छ ।

राजधानीबाट प्रसारण हुने ३ ओटा एफएम रेडियोका कार्यक्रम पनि कतिसम्म खिचडी प्रकृतिका छन् भने तिनमा समाचार, सूचना, अन्तर्वार्ता, राजनीतिक बहस, फोन-इन जस्ता कुराहरू एकैठाउँमा राखेर कार्यक्रम बनाइएको पाइन्छ । परशुराम चौधरीले २०६४ फागुन १४ देखि रकम तिरेर स्टार एफएममा *आपन आवाज* कार्यक्रम थाले । उनको तर्क छ, “थारू श्रोताहरू राजनीतिक कुरा मात्रै सुन्न रुचाउँदैनन्, गीत तथा सङ्गीतबाट मनोरञ्जन पनि लिन चाहन्छन् । त्यसैले कार्यक्रमलाई मिसमास बनाउनुपरेको हो ।”^७ यसरी कार्यक्रम प्रस्तोताहरूले नै लक्षित श्रोता पहिल्याउन सकेका छैनन् । थारू कार्यक्रमको स्वरूप नै स्वरूपविहीन छ ।

सबैजसो थारू कार्यक्रममा गीतले स्थान पाए पनि उत्कृष्ट साङ्गीतिक कार्यक्रमको भने खडेरी छ । कार्यक्रम प्रस्तोताहरूको पृष्ठभूमि हेर्दा गीत तथा सङ्गीतमा उनीहरूको संलग्नता अत्यन्तै न्यून छ । त्यसैले, गीतको मुखरासमेत गुनगुनाउन नजान्ने प्रस्तोताहरूबाट श्रोताहरूले स्वस्थ मनोरञ्जन पाउन सकिरहेका छैनन् । अर्कातिर “अब सुन्नुहोस् यो गीत भनेर गीतको बोल सुनाइन्छ । गीतका

^६ सङ्गीता चौधरीसँग २०६४ चैत २६ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^७ परशुराम चौधरीसँग २०६५ वैशाख २० मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

रचनाकार, गायक, सङ्गीतकारको नाम लिनसमेत कञ्जुस्याई गरिन्छ”, गायक जयराम चौधरी दुःखेसो पोख्छन्।^{१५} यसरी थारू स्रष्टाहरूले गीतबापत पारिश्रमिक (Royalty) त पाउँदैनन् नै, रेडियोमा नामको समेत उच्चारण नहुँदा उनीहरू दोहोरो अन्यायमा परेका छन्। साङ्गीतिक कार्यक्रममा स्रष्टाहरूलाई बोलाई उनीहरूसँग भलाकुसारी गरिएको पनि निकै कम सुनिन्छ। यसले गर्दा सबैभन्दा बढी ठाउँ ओगट्ने साङ्गीतिक कार्यक्रम पनि फितला छन्।

थारू भाषामा एक दर्जनभन्दा बढी चलचित्र र करिब ४ दर्जन गीति क्यासेट निस्किसकेका छन्। तिनको उत्पादन पश्चिमा क्षेत्रबाट बढी भएको छ। त्यसैले मध्य र पूर्वी क्षेत्रमा थारू साङ्गीतिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेहरूलाई गीत सुनाउनसमेत समस्या परेको छ। गाउँ-गाउँबाट लोकगीत सङ्कलन गरेर ल्याई श्रोताहरूलाई उनीहरूकै गाउँ-घरसम्म पुऱ्याउने काममा केहीले मात्र ध्यान दिएका छन्। सम्बन्धित रेडियो स्टेसनहरूको अडियो लाइब्रेरीमा थारू गीति क्यासेट नै पाइँदैनन्। यसको जोहो पनि कार्यक्रम प्रस्तोताहरूले नै गर्नुपर्दछ। रेडियो बागेश्वरीमा *हमार गीत हमार संस्कृति* कार्यक्रम चलाइरहेका एकराज चौधरी भाषाभाषीका गीतको सङ्कलन तथा अभिलेखीकरणमा एफएमहरूले पूरै बेवास्ता गरेको आरोप लगाउँछन्।^{१६} उनले तीन वर्षको अवधिमा हजारौं गीत गाउँ-घरबाट सङ्कलन गरेर ल्याई कार्यक्रममा प्रसारण गरे। ती गीतको छुट्टै व्यवस्थापन एफएमले गर्न सक्थ्यो तर रेकर्ड गरेर पठाइएका कार्यक्रमका सीडीसमेत पाइन्नन्। यसको नतिजा के भएको छ भने रेडियो बागेश्वरीमा हप्तामा ५ दिन एक-एक घण्टाको थारू भाषाको कार्यक्रम छ तर प्रायः सबै सञ्चालकहरूले सीमित गीति क्यासेटका गीत दोहोऱ्याई-तेहेऱ्याई बजाइरहेका हुन्छन्। विवाह हुने माघ-फागुनलगायतका समयमा प्रस्तोताहरूले वैवाहिक प्रक्रियाबारे जानकारी त दिन्छन् तर विवाहमा गाइने माँगर (मङ्गल गीत) कसैले बजाएको पाइँदैन। यसको क्यासेट पनि बजारमा उपलब्ध छैन। बजारमा भएको गीति क्यासेटका गीतलाई मात्रै प्राथमिकता दिँदा पुराना लोकगीत लोप हुने अवस्थामा छन् भने आधुनिक गीति क्यासेटमा हिन्दी तथा नेपालीको नक्कल बढी भएकाले तिनमा थारू मौलिकता पाउन सकिँदैन।

शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुरले डंगौरा थारू भाषाका कुल ५ ओटा कार्यक्रममध्ये *लौव नेपाल* (नयाँ नेपाल) नामक समसामयिक कार्यक्रमको

^{१५} जयराम चौधरीसँग २०६५ वैशाख २८ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

^{१६} एकराज चौधरीसँग २०६४ चैत २३ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

सञ्चालन गर्छ। बाँकी सबै कार्यक्रम साङ्गीतिक नै छन्। सो एफएमका कार्यक्रम संयोजक बलबहादुर डंगौरा भन्छन्, “हामीले विशुद्ध मनोरञ्जनभन्दा पनि थारू रीति-रिवाज, चाल-चलन, संस्कृतिका नकारात्मक तथा सकारात्मक पक्षबारे बराबर चर्चा गरेका छौं। बूढा-पाकालाई स्टुडियोमै बोलाएर पुराना गीत तथा सङ्गीतको सङ्कलनमा पनि लागिपरेका छौं। यसले गर्दा हाम्रो रेडियो हो भन्ने भावना थारू श्रोतामा परेको छ, भन्ने मलाई लाग्छ।”^{१०}

रेडियो इन्द्रेणी दाडले साहित्य, संस्कृति र समसामयिक बहसमूलक कार्यक्रम *बर्का फूलवार* २०६४ साल माघ महिनाको पहिलो सातादेखि बन्द गर्‍यो। सो कार्यक्रमको ठाउँमा २०६५ वैशाखको पहिलो साताबाट गीत बजाउँदै हल्का-फुल्का फोन-इन कार्यक्रम ल्याएको छ। यसबाट स्टेसनहरूले पनि सन्देशमूलक कार्यक्रमभन्दा साङ्गीतिक कार्यक्रममै बढी जोड दिन्छन् भन्ने देखिन्छ।

रेडियोकर्मीको सङ्ख्या बढ्दो

थारू भाषा लेख्यभन्दा बढी कथ्यमै सीमित छ। २०२८ सालमा थारू भाषाको पहिलो पत्रिका *गोचाली*को प्रकाशनपछि २०६३ साल साउनसम्म थारू भाषामा ७१ ओटा पत्रिकाको प्रकाशन भएको देखिन्छ (सर्वहारी २०६४ : ९-११)। यसरी ३५ वर्षको यस अवधिमा प्रकाशनको गणना गर्दा थारू पत्रिकाको सङ्ख्या वार्षिक औसतमा सरदर २ ओटा देखिन्छ। २०५४ देखि रेडियोमा थारू कार्यक्रम सुरु भएको भए पनि एक दशकमै १५८ ओटा कार्यक्रम प्रसारित भइसकेका छन्।^{११} तीमध्ये १११ ओटा हाल नियमित प्रसारणमा छन्। यसलाई औसतमा हेर्ने हो भने सरदर वार्षिक १४ ओटा कार्यक्रम देखिन्छ। थारू भाषाका पत्रिकाहरू प्रकाशनको प्रारम्भिक बिन्दुमा भैं अझै वामे सडै छन्। सङ्ख्यात्मक हिसाबले पनि रेडियो कार्यक्रमको अवस्था भने छापाभन्दा निकै उकालिएको मान्न सकिन्छ। थारू रेडियोकर्मीहरूको सङ्ख्या पनि ह्वात्तै बढेको छ। छापा माध्यममा कार्यरत थारू सञ्चारकर्मीहरूको सङ्ख्या २२ (सर्वहारी २०६४ : १४) लाई ध्यानमा राख्ने हो भने सोको तुलनामा एफएममा ४ गुणा बढी थारू रेडियोकर्मी प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष ढङ्गले कार्यरत छन्, जबकि २०४६ सालअघिसम्म रेडियोमा थारू रेडियोकर्मीहरूको अनुहारसमेत देख्न पाउने स्थिति थिएन। अहिले पनि सरकारी

^{१०} बलबहादुर डंगौरासँग २०६४ वैशाख १० मा भएको कुराकानीमा आधारित।

^{११} तालिका ८.४ र ८.५ मा उल्लिखित कुल १२३ छन् भने तालिका ८.१ मा दिइएकामध्ये स्थगित ३५ ओटा कार्यक्रम ती दुवै तालिका (८.४ र ८.५) समेटिएका छैनन्।

रेडियोमा थारू समाचारमा धनकुटा र सुर्खेतमा गरी ४ जना, काठमाडौँमा एकजना उद्घोषक तथा अन्य समाचारमा गरी ६ जना मात्र कार्यरत छन् । शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुरजस्तो अपवादको रूपमा रहेका केही एफएमले थारू रेडियोकर्मीलाई पूर्णकालीन कर्मचारीको रूपमा राखेका छन् । रेडियो प्राविधिकका रूपमा पूर्णकालीन काम गर्ने थारू रेडियोकर्मीहरूको सङ्ख्या बढ्दो छ तर तिनले पनि अत्यन्त न्यून तलब र त्यो पनि समयमा पाउँदैनन् । अन्यथा, प्रायः आंशिक र स्वयंसेवी रूपमा कार्यरतहरूको सङ्ख्या बेसी छ । राजधानीमा रेडियोको व्यावसायिक मूल धारको पत्रकारितामा संलग्न एन्टेना फाउन्डेसनसँग सम्बद्ध तुला चौधरी एक मात्र थारू रेडियोकर्मी हुन् । उनी राजधानीमा रेडियोका लागि समाचारको खेती गरेर परिवार पाल्ने एक मात्र थारू रेडियोकर्मी हुन् ।

तालिका ८.३ : स्टेसनको उच्च तहमा रहेका थारू रेडियोकर्मी

क्र.सं.	नाम	पद	स्टेशन
१.	मस्तवीर कन्यकडरहवा (थारू)	स्टेशन म्यानेजर	घोडाघोडी एफएम, कैलाली
२.	बलबहादुर डंगौरा	समाचार प्रमुख	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर
३.	रेशम चौधरी	स्टेशन म्यानेजर	फूलबारी एफएम, कैलाली
४.	पुष्पा चौधरी	स्टेशन म्यानेजर	गुर्बाबा एफएम, बर्दिया
५.	जीवछ चौधरी	स्टेशन म्यानेजर	समाद एफएम, सिराहा
६.	विश्वराज पछलङ्ग्या*	समाचार प्रमुख	रेडियो भेरी, बाँके

* पछलङ्ग्या घोडाघोडी एफएम कैलालीका पूर्व स्टेशन म्यानेजर पनि हुन् ।

स्वयंसेवामै घोटिनुपर्दा थारू रेडियोकर्मीहरूमा स्थिरता छैन, वरु अर्कै मूल पेशा भएका रेडियोकर्मीले कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिएका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि केही स्टेसनमा भने थारू रेडियोकर्मीहरू उच्च तहमा छन् (हेर्नुहोस् तालिका ८.३) । यसलाई थारू रेडियोकर्मीहरूको उज्ज्वल भविष्यको रूपमा लिन सकिन्छ । विराटनगरस्थित रेडियो पूर्वाञ्चलले ६ सदस्यीय सञ्चालक समितिका सदस्यमा सीतादेवी चौधरी र पटलीदेवी तबदार (थारू) लाई ठाउँ दिएको छ । सामुदायिक रेडियो भनिए पनि थरूहट क्षेत्रका एफएम रेडियोको सञ्चालक समितिमा अपवादको रूपमा मात्रै थारूहरूको उपस्थिति छ ।

यी रेडियोकर्मीहरू उच्च स्थानमा पुगेको स्थितिलाई हेर्दा यसका दुइटा पाटा देखिन्छन् । पहिलो, पश्चिम नेपालमा सञ्चालित वेसको भूमिका र दोस्रो आफ्नै लगानी । मस्तवीर कन्यकडरहवा, विश्वराज पछलङ्ग्या, पुष्पा चौधरी २०५८ मा वेसबाट सुरु गरिएको सञ्चालित *ख्याल* कार्यक्रमका रिपोर्टर हुन् । वेसले कैलालीमा घोडाघोडी एफएम खोलेपछि तीनै जना सो स्टेसनसँग आवद्ध भए । पछलङ्ग्यालाई

सुरुआतमा स्टेसन म्यानेजर बनाइयो। व्यवस्थापनको कमी र माओवादीको हस्तक्षेपले गर्दा घोडाघोडी एफएम प्रभावकारी रूपमा चलन नसकेपछि, स्टेसन म्यानेजर छाडेर पछलङ्ग्या रेडियो भेरी बाँकेमा आइपुगे। उनीपछि मस्तवीर अहिले स्टेसन म्यानेजर छन्। *ख्याल* कार्यक्रमका प्रमुख सञ्चालक एकराज चौधरी भने नेपालगञ्जमा मिडिया सेन्टर खोली स्वतन्त्र ढङ्गले कार्यक्रमको उत्पादनमा संलग्न रहे। कुनै समय यस सेन्टरले आठओटासम्म थारू कार्यक्रमको उत्पादन गरेको थियो भने हाल यो दुइटामा सीमित भएको छ। एकराज बर्दियामा गुर्वाबा एफएम प्रालिका अध्यक्ष भई रेडियो स्टेसन खडा गरेपछि पुष्पा चौधरीलाई सो एफएमको स्टेसन म्यानेजर बनाए। यहाँसम्म ल्याइपुऱ्याउनेमा बेसको लगानी तथा तालिमका अवसरको ठूलो हात रहेको स्वीकार्दै पुष्पा भन्छिन्, “यद्यपि मेरो आफ्नो पनि धेरै मिहिनेत परेको छ।”^{१२}

फोल्ड भन्ने संस्थाले कञ्चनपुरको शुक्लाफाँटा एफएम सञ्चालन गरेको छ। यसका प्रमुख पदाधिकारीमध्ये एक बलबहादुर डंगौरा हुन्। फ्रेन्ड्स अफ नेचर संस्थाले लाहानस्थित समाद एफएमको सञ्चालन गरिरहेको छ। जबछ चौधरी सो संस्थासँग सम्बद्ध छन्। दुवैको थोर-बहुत लगानी रेडियोमा छ। व्यावसायिक रूपले कैलालीमा फूलबारी एफएम सञ्चालन भइरहेको छ र रेशम चौधरी यसका प्रमुख लगानीकर्ता हुन्। यद्यपि कैलाली भर्नुअघि नै रेशम राजधानीमा समेत स्थापित भइसकेका रेडियोकर्मी हुन्। यिनले राजधानीमा रेडियो उद्घोषण तालिम केन्द्र पनि खोलेका थिए। अब आउने थारू रेडियोकर्मीको आफ्नो लगानीबाहेक स्टेसन म्यानेजर र समाचार प्रमुखको पदसम्म आइपुग्ने बाटो भने फराकिलो देखिँदैन किनभने थारू रेडियोकर्मीहरू प्रायः मनोरञ्जन तथा साहित्यिक कार्यक्रममा बढी आवद्ध छन् भने समाचार शाखामा भए पनि अनुवाद गरेर थारू समाचारको वाचन गर्ने कार्यमा नै सीमित छन्।

कार्यक्रमले पारेको प्रभाव

थारू भाषामा ६ दर्जन पत्रपत्रिका प्रकाशित भए पनि ती आम पाठकको पहुँचभन्दा बाहिर छन्। *हमार पहरा* नामक थारू दैनिक पत्रिकासमेत प्रकाशित छ, तर त्यो कैलाली क्षेत्रमै सीमित छ। यसबाहेक प्रकाशित अन्य पत्रिका प्रायः साहित्यिक नै छन् (सर्वहारी २०६४)। नेपाल टेलिभिजन-२ मा २०६४ बाट

^{१२} पुष्पा चौधरीसँग २०६५ साउन १७ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

हमार आवाज नामक थारू भाषाको कार्यक्रम साप्ताहिक रूपमा प्रसारण भइरहेको छ। टेलिभिजनसम्म कमैको पहुँच पुग्ने भएकाले यस्तो अवस्थामा थारू समुदायमा रेडियो नै सञ्चारको एक मात्र लोकप्रिय माध्यम हो।

पश्चिमा र पूर्वी भाषाबाट मात्र रेडियो नेपालले एक दशकअघि थारू भाषाको समाचार प्रसारण गरेपछि चितवनका थारूहरूले आफू अपहेलित भएको महसुस गरे। मध्य थारू भाषालाई हेला गरिएको उनीहरूको गुनासो थियो। चितवनमा खोलिएको सिनर्जी र कालिका एफएमबाट क्रमशः *यज्ञना हमार* र *हमार सनेस* चितौने थारू भाषाको कार्यक्रम तीन वर्षअघि प्रसारण हुन थालेपछि उनीहरू उत्साहित भए। त्यस उत्साहले आफूहरूलाई स्थानीय भाषामा पाठ्यक्रम बनाई पाठ्यपुस्तकसम्म लेख्न प्रेरणा दिएको भनाइ पाठ्यक्रम तथा पुस्तक लेखन कार्यमा संलग्न शिक्षक लक्ष्मणप्रसाद चौधरीको छ। उनको थप कथन छ, “रेडियो कार्यक्रम सञ्चालकहरूको गुनासो के रह्यो भने लेख तथा रचना थोरै आउँछन्, हामीलाई समस्या भयो। यसबाट हामीले ठम्यायौं, आफ्नै थारू भाषा बोल्नेहरूको सङ्ख्यामा कमी भइरहेको छ, बालबालिकाले प्राथमिक तहदेखि नै मातृभाषामै पढ्न पाए मात्र सानैदेखि आफ्नै भाषामा साहित्यिक सिर्जना समेत गर्न सक्छन्। यसबाट भाषाको संरक्षण पनि हुन्छ। यसरी हामी पाठ्यक्रम निर्माणमा लाग्यौं।”^{१३} पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले २०६५ सालमा चितौने थारू भाषाको कक्षा-१ को पुस्तक छापेको छ र यसै वर्षदेखि पुस्तक लागू पनि हुँदै छ। यसरी रेडियो कार्यक्रमले भाषा आन्दोलनलाई समेत टेवा दिएको छ।

नेपालगञ्जको बागेश्वरी एफएमबाट स्थानीय देसौरी भाषाको कार्यक्रमको प्रसारण हुन थालेपछि शून्य अवस्थामा रहेको आधुनिक देसौरी साहित्यले फड्को मारेको छ। सो भाषामा *फूलवार* कार्यक्रम चलाइरहेका ठाकुरसिंह थारू रेडियो कार्यक्रमले भाषाको संरक्षण तथा सम्बर्द्धनमार्फत ठूलो टेवा दिएको विचार राख्छन्। हाल नेपालगञ्जको रेडियो भेरीमा थारू भाषाको कार्यक्रम चलाउने सोम डेमनरौरा रेडियो प्रस्तुतिले आफूलाई साहित्यमा बाँधेको जनाउँदै भन्छन्, “मेरो कार्यक्रमको त श्रोता क्लब समेत छ, क्लबका ती सदस्यहरूले भटाभट थारू भाषाका पत्रिका तथा पुस्तक प्रकाशन गरेको देख्दा म दङ्ग छु। यो सबै रेडियो कार्यक्रमकै कमाल हो।”^{१४} एक दशकदेखि छापा पत्रकारितामा छाउँदा गाउँ तहमा यस पङ्क्तिकारलाई कमैले चिन्थे तर क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेतबाट

^{१३} लक्ष्मण चौधरीसँग २०६५ साल जेठ १७ तथा २०६५ साउन १७ गते भएको कुराकानीमा आधारित।

^{१४} ठाकुरसिंह थारू र सोम डेमनरौरासँग २०६५ असार १० मा भएको कुराकानीमा आधारित।

एक वर्ष मात्र प्रसारण भएको *हमार सैडान*मा प्रमुख कार्यक्रम उत्पादक तथा कार्यक्रम सञ्चालक हुँदा आफू गाउँ-गाउँसम्म परिचित भएको अनुभव यस पङ्क्तिकारलाई छ ।

रेडियो कार्यक्रमले केही ठेट शब्दलाई पनि स्थापित गरिरहेको छ । थारू भाषाका अग्रज रेडियोकर्मी रेशम चौधरीले राजधानीका विभिन्न एफएममा कार्यक्रम बनाउँदा थारू भाषाको नमस्ते जनाउने 'राम राम' शब्दलाई व्यापकता दिए । त्यसपछिका प्रायः कार्यक्रम सञ्चालकले श्रोतालाई अभिवादन गर्दा यही शब्दको प्रयोग गरेको सुनिन्छ । दुई थारू सहकर्मीबीच भेटघाटको समयमा अभिवादन गर्नका लागि यस शब्दले अब पुनर्जीवन पाएको छ । त्यस्तै, एकराज चौधरीले रेडियोको सम्बोधनमा 'जय गुर्वाबा' शब्दद्वारा सम्बोधन गरी यसलाई स्थापित गरे । थारू लोकोक्तिमा ब्रह्मालाई भैं गुर्वाबालाई सृष्टिकर्ता मानिन्छ । पछि यही नामबाट प्रकाशन प्रालि, पत्रिकाको नाम समेत जुच्यो भने एकराजको पहलमा बर्दियामा खुलेको थारू एफएमको नाम नै गुर्वाबा रह्यो । त्यस्तै रेडियोमार्फत प्रमुख अतिथिलाई 'बर्का पहुना' जस्तो ठेट थारू शब्द पनि प्रचलनमा आउन थालेको छ ।

थारू रेडियो कार्यक्रमको प्रसारण हुन थालेपछि यसले विभिन्न पक्षमा सकारात्मक सुधारको सङ्केत दिएको छ । 'दाइको पढ्दा गाउँमा गल्लीमा गाई-वस्तु बाँधिएको समाचार *हमार सैडान*मा प्रसारित भएपछि गाउँलेहरूले गल्लीमा गाई-वस्तु बाँध्न छाडे । बाँकेको सोलारमा गाउँलेहरूले जथाभावी वन फँडानी गरेको र यसबाट उनीहरूलाई नै पछि दुःख हुने समाचार सोही कार्यक्रममा प्रसारण भएपछि गाउँलेहरू एकजुट भई सामुदायिक वन दर्ता गरेको अनुभव सो कार्यक्रममा संलग्न सुनिता चौधरीको छ ।^{१५} आफ्नो अगुवाइमा गरेको काम रेडियोले रिपोर्ट बनाई प्रसारण गरेपछि सामाजिक काममा अभ्र जाँगर चलेको बर्दिया, बठुवातालका बरघर^{१६} रङ्गीलाल चौधरीको कथन छ ।^{१७} *ख्याल जुटचाह्ला* तथा *लौव जुनी* लगायत विभिन्न कार्यक्रममा थारू गाउँका अगुवा बरघरहरूको

^{१५} सुनीता चौधरीसँग २०६५ असार १० मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^{१६} थारू सामुदायको प्रत्येक गाउँमा सबैलाई सर्वमान्य एक अगुवा छानिएको हुन्छ, जसलाई बरघर भनिन्छ । ठाउँ विशेषअनुसार उसलाई महटाँवा, ककन्दार, भलमन्सा, प्रधान आदि पनि भनिन्छ । गाउँ-घरको सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा न्यायिक कामको नेतृत्व बरघरले गर्छ । उसले सामान्य भै-भगडा आफैं मिलाउँछ भने जटिल समस्या आइपर्दा सम्पूर्ण गाउँलेहरूको बैठक (ख्याल) डाक्छ ।

^{१७} रङ्गीलाल चौधरीसँग २०६२ सालमा भएको कुराकानीमा आधारित ।

योगदानबारे बारम्बार रिपोर्ट प्रसारण हुँदा अहिले बरघरहरू सङ्गठित हुन थालेको विचार कार्यक्रमको उत्पादनमा संलग्न एकराज चौधरीको छ । थारू गाउँको चेतनाको स्तर केही माथि उठनुमा वा परिवर्तन हुनुमा रेडियो कार्यक्रमको पनि योगदान रहेको तर्क चौधरीको छ ।^{१५} घोडाघोडी एफएमका पूर्व स्टेसन म्यानेजर विश्वराज पछलङ्ग्याको बुझाइमा समाजमा रहेको राम्रो संस्कृतिको विकास गर्ने र नराम्रा रीति-स्थितिलाई जर्दैदेखि उखेल्ने सोच थारू समुदायमा पलाएको छ । आफ्नो लोकगाथा तथा संस्कृतिलाई जोगाउनुपर्छ भन्ने भावना भित्रैदेखि जागेको छ । पहिले थारू संस्कृतिलाई नराम्रो मान्नेले आजभोलि थारू भाषा तथा संस्कृति हराउँदै गएकोमा चिन्ता व्यक्त गर्दै भाषा तथा संस्कृति जोगाउने काममा उनीहरू लागेका छन् । यो थारू रेडियो कार्यक्रमको सबैभन्दा ठूलो उपलब्धि हो (पछलङ्ग्या २०६१ : १२-१३) रेडियोबाट 'संस्कृति बचाऊ' अभियानको नारा उराल्दा सुर्खेतका गाउँ-गाउँमा बन्द भइसकेको थारू नाच-गान पुनः सामूहिक रूपमा सुरु भएको विचार सुर्खेतको बुलबुले एफएमबाट *अजरार डगर* कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने मानबहादुर चौधरी 'पन्ना' को छ (चौधरी २०६२ : २३) ।

रेडियो कार्यक्रमले छापा पत्रकारिताको विकासलाई पनि टेवा दिएको छ । रेडियो सुन्ने श्रोताहरूले पत्रिका पढ्नमा पनि बढी रुचि देखाउन थालेको उदाहरण धनगढीबाट २०६४ साउन १ गतेदेखि दैनिक रूपमै *हमार पहरा* पत्रिकाको प्रकाशनले देखाउँछ । *हमार पहरा* २०५९ साल चैतको सुरुआतमा साप्ताहिक रूपमा आयो । पाठकको मागअनुसार यसलाई अर्ध-साप्ताहिक हुँदै दैनिक गराइयो । यसका सम्पादक लक्की चौधरी भन्छन्, "कैलालीका एफएमले धेरै थारू कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिएका छन् । यसले थारू पत्रिका पढ्नेको सङ्ख्यामा पनि वृद्धि गरेको मैले महसुस गरेको छु ।"^{१६}

कार्यक्रमका समस्या

थारू रेडियो कार्यक्रमको सबैभन्दा ठूलो समस्या भनेको यसको गुणस्तर नै हो । परिश्रमिकविना काम गर्नुपर्दा अधिकांशले वीचैमा कार्यक्रम छाड्ने गरेका छन् । कार्यक्रमका समस्याहरूको बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ :

^{१५} एकराज चौधरीसँग २०६४ चैत २३ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^{१६} लक्की चौधरीसँग २०६५ साउन १३ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

बहसमूलक कार्यक्रमको अभाव

सामान्यतया रेडियो संवादको उद्देश्य भनेको कुनै पनि समसामयिक विषयमाथि छलफल गरी श्रोतालाई त्यसबारे सूचना, जानकारी, ज्ञान दिनु हो (पौडेल २०६४)। थारू समुदायको कुनै बौद्धिक वा ख्यातिप्राप्त व्यक्ति कुनै कार्यक्रमको प्रस्तोताको नजरमा पर्न गए मौका छोपेर सो व्यक्तिसँग सामान्य रेडियो कुराकानी गर्ने गरेको पाइन्छ। विशुद्ध संवाद, बहसमूलक कार्यक्रमको अभाव थारू रेडियो कार्यक्रममा छ। राजनीतिमाथि केन्द्रित बहसमूलक कार्यक्रम शून्य छन् भन्दा पनि फरक नपर्ला। दस वर्षे जनयुद्धमा सबैभन्दा बढी पिप्लिसने समुदाय थारू नै हुन्। बर्दियामा मात्रै नेपाली सेनाबाट करिब २ सय जना बेपत्ता पारिएकोमा (आर्वर २०६३) थारू समुदायका मात्रै १ सय २९ व्यक्ति छन् (गोचाली २०६३)। तिनीहरूको हक-हितका लागि आवाज उठाइदिने कुनै कार्यक्रम अझै आउन सकेको छैन। भाषा तथा उनीहरूको खानपिनकै कारणबाट पनि थारूहरू हेपिएका छन् र थारूहरूको सामाजिक समावेशीकरणको मुद्दा रेडियो कार्यक्रममा उठ्न सकिरहेको छैन। शुक्लाफाँटा एफएम कञ्चनपुरका समाचार संयोजक बलबहादुर डंगौराका अनुसार सीमित क्षेत्रमा ठोस कुराकानीका लागि राम्रा स्रोत व्यक्तिको अभाव भएकाले पनि बहसमूलक कार्यक्रम लामो समयसम्म सञ्चालन गर्न गाह्रो छ।^{२०}

त्यसैले चाड-पर्व, संस्कृति आदिका बारेमा समयअनुसार तिनको जानकारीमूलक कुराकानीलाई नै धेरै रेडियो कार्यक्रमले प्राथमिकता दिएका छन्। रेडियोले थारूलाई सांस्कृतिक रूपमा सचेत बनाएको छ, तर राजनीतिक रूपले सचेत बनाउने कार्यक्रमको खाँचो भने टड्कारो छ। संविधानसभा र आइएलओ महासन्धि १६९ का बारेमा जानकारीमूलक कार्यक्रमको थालनी नेपालगञ्ज मिडिया सेन्टरले २०६४ भदौ २ देखि गरेको छ। शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर; घोडाघोडी एफएम, कैलाली; बागेश्वरी एफएम, नेपालगञ्ज; देउखुरी एफएम, दाङ तथा स्वर्गद्वारी एफएम, दाङ गरी ५ ओटा रेडियो स्टेसनबाट यो कार्यक्रम प्रसारण हुन्थ्यो। २०६४ चैत २८ मा संविधानसभाको चुनाव सम्पन्न भएलगत्तै दातृ संस्थाको सहयोग बन्द भएपछि यो कार्यक्रम रेडियो बागेश्वरीमा मात्रै सीमित भएको छ, जबकि यस्ता कार्यक्रमको नियमित प्रसारण सबै स्टेसनबाट हुनु जरुरी छ। थारूहरूको परम्परागत सङ्गठन ख्याल तथा थारू गाउँका अगुवा बरघरहरूका काम-कर्तव्यबारे नेपालगञ्ज मिडिया सेन्टरबाट उत्पादित विभिन्न

^{२०} बलबहादुर डंगौरासँग २०६४ वैशाख १० मा भएको कुराकानीमा आधारित।

कार्यक्रममा बहस चलाइए तर अन्य एफएममा यिनीहरूको भूमिकालाई खासै समेटिएको छैन ।

थारू समुदायमा महिलाको अवस्था अत्यन्त नाजुक छ । समावेशी बनाउने क्रममा महिलाहरूलाई पनि थारू रेडियो कार्यक्रममा स्थान दिइएको छ । तर थारू महिलाहरूका समस्या तथा पीडा पोख्ने बहसमूलक कार्यक्रमको भने नितान्त अभाव छ । रेडियो देउखुरीबाट महिलामाथि केन्द्रित कार्यक्रम *ओजरिया* शिवा चौधरीले सञ्चालन गरिन्छन् । जम्मा १५ मिनेटको कार्यक्रममा सामान्य परिचय, गतिविधि आदिलाई समेट्दा-समेट्दै समय सकिन्छ ।

मुक्त कमैयाका विषयवस्तुलाई धेरै रेडियो कार्यक्रमले स्थान दिए पनि शत-प्रतिशतजस्तै खेतीमा आश्रित थारूहरूका लागि खेतीपातीको आधुनिक तौर-तरिकाबारे जानकारी दिने कार्यक्रमको अभाव छ । २०६४ साल फागुनबाट बल्ल रेडियो देउखुरीले *कृषि पौरख* कार्यक्रम सञ्चालन गर्न थालेको छ भने रेडियो लुम्बिनीबाट *खेत खलिहान* कार्यक्रम । तर प्रस्तोताको पृष्ठभूमि कृषि शिक्षा नभएकाले कार्यक्रम वजनदार हुन सकेको छैन । सङ्घीयताको प्रसङ्ग जोडतोडका साथ उठिरहेको बेला थरूहटबारे कमै सामग्री थारू रेडियो कार्यक्रममा बजेका छन् । कार्यक्रम प्रस्तोताहरूको सीमित ज्ञानले गर्दा पनि सङ्घीयता, संविधानसभा, थरूहट आदि प्रसङ्गहरू बहसमूलक कार्यक्रममा समेटिन सकेका छैनन् ।

आर्थिक लगानीको अभाव

बेस (BASE), कञ्चनपुरमा कार्यरत भुवन चौधरी गीत तथा सङ्गीतका गीति क्यासेटका अल्बम किनेर पनि सुन्न सकिने हुँदाहुँदै रेडियो प्रस्तोताहरूले साङ्गीतिक कार्यक्रममाथि नै जोड दिएको देख्दा दिक्क लाग्ने बताउँछन् । उनी भन्छन्, “म त थारू भाषाको समाचार सुन्छु । तर मूल भाषा नेपालीबाट ती उल्ट्या गरिँदा बढी नेपालीकरण भएका हुन्छन् ।”^{२१} थारू समाचारमा नेपालीकरण भएको तथ्य रेडियो मध्य-पश्चिम दाङकी समाचारवाचक सुजिता चौधरी स्वीकारिन्छन् । १४ महिनादेखि विनापारिश्रमिक समाचार वाचनमा खटेकी उनी हाकाहाकी भन्छिन्, “केही दाम पाए समाचारको सम्पादन तथा अनुवादमा जाँगर चल्दो हो । हामी त नेपाली भाषाकै लिपि (script) लिएर समाचार कक्षमा छिर्छौं । त्यसैले, एकैपल्ट दिमागले भ्याएसम्म मौलिक शब्द प्रयोग गर्दै उल्ट्या गरेर थारू श्रोताहरूलाई

^{२१} भुवन चौधरीसँग २०६५ जेठ २३ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

पस्किन्छौं ।”^{२२} धन्य हुन्, ती समाचारवाचक जसले सीधै उल्था गरिदिएर सितै समाचार धानिदिएका छन् । यस्तो अवस्थामा श्रोताले ठेट थारू समाचार सुन्न पाऊन् नै कसरी ?

रेडियो मध्य-पश्चिमका स्टेसन म्यानेजर टीकाराम उदासी रेडियोकर्मीहरूका मर्का आफूले बुझेको तर स्टेसन नै घाटामा रहेको बेला न्यून पारिश्रमिकसमेत दिन नसकेको लाचारपूर्वक व्यक्त गर्छन् । अवधीभाषीले पनि आफ्नो भाषामा समाचारको लागि बारम्बार प्रस्ताव गरेको तर थारू भाषीलाई नै पारिश्रमिक दिन नसकेकाले उनीहरूलाई रोक्नु परेको उदासीको भनाइ छ ।^{२३}

रेडियो बागेश्वरी नेपालगञ्जमा थारू समाचारकर्मी नपाएको कारणले गर्दा चार महिनासम्म गैर-थारूले थारू भाषाको समाचारको संयोजन गर्नुपयो । स्टेसन म्यानेजर तुला अधिकारी तीतो पोख्र्रन्, “जेनेतेन कार्यक्रम चलाउने थारू रेडियोकर्मीको कमी छैन तर समाचारका लागि प्रतिबद्ध जनशक्ति पाउने मुश्किल भयो ।”^{२४} तर रेडियो मध्य-पश्चिम दाङकी थारू समाचारवाचक रहेकी सुजिता चौधरी थारू रेडियोकर्मीहरू आफ्नो भाषामा मात्र होइन, नेपाली भाषामा समेत समाचार बनाउन र वाचन गर्न पोख्र्र रहेको जानकारी दिन्छिन । उनी भन्छिन्, “समाचार शाखामा समेत वर्षौं-वर्ष सितैमा काम गराएपछि को हाड मात्रै घोटेर रेडियो रंगेर बस्छ र ? मिहिनेतको फल नपाएपछि जता राम्रो मौका पाइन्छ त्यतै बाटो तताउँछ ।”^{२५} रेडियो कार्यक्रमको उत्पादनलाई व्यवसायका रूपमा लिएका एकराज चौधरीको विचारमा रेडियोकर्मीलाई यही क्षेत्रमा टिकाइराख्न पहिलो पक्ष त आर्थिक रूपले नै उनीहरूलाई उचित पारिश्रमिक दिनुपयो, दोस्रो उनीहरूलाई रेडियोको नशा लाग्नुपयो । सुरुदेखि नै स्वयंसेवकको रूपमा कार्यरत रहेपछि नशा लाग्ने परिस्थिति नै उब्जिदैन ।

रेडियो महाकालीमा थारू कार्यक्रमका प्रस्तोताहरू डंगौरा र राना गरी करिब एक दर्जन छन् । ती प्रस्तोताहरूलाई प्रतिकार्यक्रम ५० देखि १०० रुपियाँसम्म दिइएको छ । चिया खाने रकमसमेत हात नपर्दा प्रस्तोताहरू निराश छन् । यसले गर्दा कार्यक्रममा राम्रो गर्ने भने पनि भोलि मेरो राम्रो मूल्याङ्कन होला, राम्रो ठाउँ पाउँला भन्ने भावना तिनमा देखिदैन ।

^{२२} सुजिता चौधरी सँग २०६५ जेठ २४ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^{२३} टीकाराम उदासीसँग २०६५ जेठ २४ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^{२४} तुला चौधरीसँग २०६५ असार २७ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

^{२५} सुजिता चौधरीसँग २०६५ जेठ २४ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

थारू कार्यक्रमलाई प्रायोजक खोज्न पनि हम्मोहम्मो छ। गैरसरकारी संस्था (गैसस) हरूले निश्चित समयका लागि लगानी गर्ने भएकाले प्रायोजित कार्यक्रम गहकिला हुँदाहुँदै पनि केही समयमै स्थगित हुन्छन्। तालिका ८.५ मा उल्लिखित १२ ओटा कार्यक्रममध्ये गैससहरूले प्रायोजन गरेका ७ ओटा कार्यक्रम छन्। गैससहरूसँग प्रस्ताव स्वीकृत गराई केही कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेबाहेक फुटकर विज्ञापन खोजेर स्रोत जुटाउने रेडियो कार्यक्रमहरू केही मात्र देखिएका छन्। राजधानीको रेडियो ईसीआर एफएममा फुटकर विज्ञापन खोजी *रमभ्रम* कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने पोखम चौधरी आफ्नो अनुभव सुनाउँछन्, “फुटकर विज्ञापन ल्यायो, दस पटक उठाउन गयो। सोभन्दा बढी खर्च हुने। उता व्यवस्थापनले प्रतिशत मागेर हैरान गर्ने, नसकेर कार्यक्रम नै छाड्नुपऱ्यो।” उनले पछिल्लो पटक काठमाडौँस्थित गोरखा एफएममा एक वर्ष प्राविधिजसमेत भई *फूलवार* कार्यक्रम चलाएका थिए तर रेडियोको कमाइले काठमाडौँमा टिक्न नसकिने भएकाले २०६५ साल जेठदेखि गाउँ फर्केको उनले बताए।^{२६} यसरी विविध कारणले गर्दा रेडियो प्रस्तोता लामो अवधिसम्म कार्यक्रममा टिक्न नसक्नु थारू रेडियो कार्यक्रमको सबैभन्दा टड्कारो समस्या हो।

परशुराम चौधरी २०६४ फागुनदेखि स्टार एफएममा साप्ताहिक रूपमा *अपन आवाज* कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन्। उनले १ घण्टा लामो कार्यक्रमका लागि प्रतिकार्यक्रम दुई हजार रुपियाँ तिर्छन्। उनी भन्छन्, “थारू कार्यक्रमलाई कसैले प्रायोजन गर्न चाहँदैनन्। प्रायोजन गर्न सक्ने थारूहरूले मिडियाको महत्त्व बुझ्दैनन्। जति सकिन्छ, गोजीबाट हालेर पनि कार्यक्रम चलाउँछु।”^{२७} यसरी थारू कार्यक्रमका लागि प्रायोजकको अभाव छँदै छ र थारू रेडियो कार्यक्रम व्यावसायिक हुन सकिरहेको छैन। एकै क्षेत्रमा देखिने भाषिक समस्या, कार्यक्रमका लागि स्रोत व्यक्ति तथा समन्वयको अभावले पनि प्रस्तुतिमा कठिनाई उत्पन्न हुने गरेको छ।

निरन्तरताको समस्या

प्रतीक डेसुर तामाङ एफएम रेडियोमा तामाङ भाषाको कार्यक्रम लामो समयसम्म चलन नसकी बन्द हुनुमा “दीर्घकालीन उद्देश्य स्पष्ट नहुनु, कार्यक्रम सञ्चालक तथा प्रस्तोताहरूको टिकाउने सोचको कमीका साथै आर्थिक समस्या प्रमुख कारण

^{२६} पोखम चौधरीसँग २०६५ जेठ ३२ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

^{२७} परशुराम चौधरीसँग २०६५ वैशाख २० मा भएको कुराकानीमा आधारित।

रहेको” देख्छन् (तामाङ २०६२ : ४२६) । तामाङ मात्रै होइन, अन्य भाषाभाषीका कार्यक्रम पनि यही रोगबाट ग्रस्त छन् । थारू भाषाका कार्यक्रम पनि त्यसबाट अछुतो नहुनु स्वाभाविकै हो । बन्द हुनुका अन्य कारणमा कार्यक्रम सञ्चालकले सुरुमा सोखको रूपमा लिनु, पछि सितैमा काम गर्न तयार नहुनु, धेरै लामो समयसम्म स्टेसनले पनि रेडियोकर्मिको आर्थिक समस्या नबुझिदिनु आदि छन् ।

मोफसलमा कार्यरत थारू रेडियोकर्मिहरू आफू संलग्न एफएमबाहेक राजधानी तथा छिमेकी जिल्लाका एफएममा संवाददाता हुन पनि सकिरहेका छैनन् । क्षमता हुनेले समेत यस पक्षमा बेवास्ता गरेको देखिन्छ । पूर्णकालीन थारू रेडियोकर्मिलाई मूल रिपोर्टिङको समाचार शाखाभन्दा प्राविधिक, स्वागत कक्ष (reception) आदिको जिम्मेवारी दिइएको छ । आएका समाचार थारूमा अनुवाद गर्नुबाहेक समाचारमा भिन्न नपाएकाले उनीहरूको दक्षता पनि बढ्न सकेको छैन । स्वयंसेवी रेडियोकर्मिले प्रायः मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रममा नै आफूलाई भुण्ड्याएका छन् । एफएमहरूलाई पनि कुनै टण्टा हुँदैन, एउटाले छाड्यो, स्वयंसेवी रूपमा कार्यक्रम सम्हाल्न अर्को कोही आइपुगिहाल्छ । कोही नआए कार्यक्रम नै बन्द गर्ने चलन छ ।

महाकाली एफएम, कञ्चनपुरका स्टेसन म्यानेजर खेम भण्डारी मिडियाको महत्त्व सम्बन्धित समुदायले नै बुझ्नुपर्ने धारणा राख्छन् । उनको भनाइ छ, “थारू रेडियो कार्यक्रमलाई थारूसँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थाले सहयोग गरेनन् । बेसले हालै युवा आवाज कार्यक्रमलाई प्रायोजन गरेको छ तर त्यो पनि नेपाली भाषामा छ । मेरो मनसाय त कञ्चनपुर क्षेत्रको स्थानीय भाषा डंगौरा र राना थारू तथा डोटचालीमै सबै कार्यक्रम चलाउनुपर्छ भन्ने हो । तर के गर्नु व्यावसायिकता छैन ।”^{२५}

दक्षताको अभाव

रेडियोमा दक्ष व्यक्तिको अभाव थारू रेडियो कार्यक्रमको अर्को समस्या हो । स्टेसनहरूले रेडियोको परीक्षण प्रसारण सुरु हुनुभन्दा पहिले रेडियोकर्मिलाई जति तालिम दिन्छन्, त्यसपछि थप तालिम आफ्नो तर्फबाट दिलाइएको पाइन्छ । फेरि रेडियोका लागि दिइने तालिम पनि त्यत्तिकै परम्परागत किसिमका छन् । कुनै नयाँ कुरा सिक्ने मौका नै हुँदैन । रेडियोकर्मि गोपाल गुरागाईंले भनेको कुरा थारू रेडियो कार्यक्रमका हकमा पनि उक्तिकै लागू हुन्छ । गुरागाईंको ठम्याइ छ :

^{२५} खेम भण्डारीसँग २०६५ चैत १६ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

दस वर्षअघि रेडियो सञ्चालन हुँदा जस्तो तालिम हुन्थ्यो, आज पनि तालिम त्यसै गरी हुन्छ र त्यही स्तरको हुन्छ। प्रविधि बदलियो, समाज बदलियो, समाजको सोचाइ बदलियो तर सरकार, रेडियो सञ्चालक र कार्यक्रम सञ्चालकहरूको मानसिकता बदलिएन। रेडियोका कार्यक्रम फर्माट र प्रस्तुति समयसँगै परीक्षण गरी परिष्कृत बनाइनुपर्ने हो, त्यतातिर कसैको ध्यान गएको देखिँदैन (पराजुली २०६४ : १२५-१२६)।

उच्चारण सही नभएको आरोप लगाएर क्षमता हुँदाहुँदै पनि थारू रेडियोकर्मीहरूलाई नेपाली समाचारमा स्थान दिन आनाकानी गरिएको छ। अगुवा रेडियोकर्मी एकराज चौधरी रेडियोमा काम गर्दाको सुरुआतको दिन सम्झिन्छन्। कम्प्युनिकेसन कर्नरमा समाचार पढ्दा 'प्रधानमन्त्री'लाई सुरु-सुरुमा उनले सधैं 'पर्धानमन्त्री' पढ्ने रहेछन्। स्टुडियोबाट निस्किएँदा सबैले गिल्ला गर्थे। काम गर्ने क्रममै छोरो जन्मिएपछि सही 'प्र' को उच्चारण गर्ने बानी पार्न उनले छोराको नाम नै प्रतीक राखे। अभ्यास गर्दै गएपछि अष्टचारा उच्चारण पनि सजिलै गर्न सकिन्छ। उनका विचारमा कामको अवसर भने काखापाखा नगरी दिइनुपर्छ।^{२९} नेपालीभाषी खस-बाहुनहरूकै जस्तो कथित शुद्ध उच्चारण गर्न नसक्दा रेडियो नेपालमा मधेसी वा मैथिलीभाषीहरूलाई भेदभाव गर्ने र खिसी गर्ने गरिएको तीतो यथार्थ धीरेन्द्र प्रेमर्षि (२०६४) ले आफ्नो अध्ययनमा पस्केका छन्। गैर-नेपालीभाषीको उच्चारण नेपालीभाषीको जस्तै नभएको भन्ने आधारमा उनीहरूमाथि भेदभाव वा खिसी गर्ने प्रवृत्ति आपत्तिजनक रहेको तर्क प्रेमर्षिले आफ्नो अध्ययनमा गरेका छन्।

एकराज चौधरी रेडियोका लागि तालिम अनिवार्य रूपमा चाहिने तर शैक्षिक योग्यताले भने खासै फरक नपर्ने धारणा राख्छन्। चौधरी भन्छन्, "थारू रेडियोकर्मीहरू आफ्नो भाषामा पोख्त छन्। अक्षर नचपाइकन बोल्न केही दिनको अभ्यास चाहिन्छ। कार्यक्रमको विषयवस्तुबारे विस्तृत सोधी-खोजी गरे जोसुकै पनि सफल कार्यक्रम प्रस्तोता बन्न सक्छ।"^{३०} तर धेरैले अल्छी गर्छन् र देखाउनका लागि कार्यक्रम चलाउँछन्। त्यसैले अधिकतर थारू कार्यक्रम फितला छन्। थारू मात्र होइन, दक्ष जनशक्तिको अभावमा धमाधम रेडियो खुल्लाते सबै किसिमका कार्यक्रमको गुणस्तरमा प्रतिकूल असर परेको छ।

त्यसो त दुई-चार महिना कार्यक्रम चलाएकै भरमा लिपि (स्क्रिप्ट) समेत नबोकी प्रत्यक्ष (लाइभ) कार्यक्रम गर्ने थारू रेडियोकर्मीहरू पनि छन्। यसले

^{२९} एकराज चौधरीसँग २०६४ चैत २३ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

^{३०} एकराज चौधरीसँग २०६४ चैत २३ मा भएको कुराकानीमा आधारित।

गर्दा कार्यक्रम फितला भएका छन् । फोन-इन कार्यक्रम चलाउँदा कुराकानीको विषयवस्तु तोकिए पनि कार्यक्रम प्रस्तोता आफैले उठाएको विषयवस्तुमा आफू प्रस्ट नहुँदा कार्यक्रम पुड-न-पुच्छरको सुनिने विचार ज्योति प्रावि दाडदेउखुरी घुम्नाका शिक्षक देवराज चौधरी राख्छन् । उनको विचारमा - वौद्धिक कार्यक्रम, बहसमूलक कार्यक्रम सुन्ने श्रोता छन् तर पत्र लेख्न ती समूह रुचाउँदैनन् । आफूले गीत कविता, मुक्तक भरेर कार्यक्रम चलाउने, अनि श्रोताले यस्तै सामग्रीलाई मन पराउँछन् भन्ने मानसिकता प्रस्तोताहरूले त्यागनुपर्छ ।^{३१}

निष्कर्ष

एक दशकअघिसम्म रेडियो नेपालले फूलबारी कार्यक्रममा आक्कल-भुक्कल थारू गीत सुनाउँथ्यो भने अहिले एफएमहरूले धेरै सङ्ख्यामा थारू भाषाको कार्यक्रमलाई स्थान दिएका छन् यो सकारात्मक पक्ष हो । यद्यपि सङ्ख्यात्मक रूपमा भएको प्रगतिलाई गुणस्तरीय बनाउने चुनौती थारू रेडियोकर्मी माफ छ । धेरै कार्यक्रमहरू अझै पनि साङ्गीतिक नै छन् । यसका पछाडि यस्ता कार्यक्रमपट्टी पर्याप्त लगानीको अभाव नै हो भन्ने कुरा प्रस्ट छ । रेडियो स्टेसनहरूको कमजोर नीतिको शिकार थारू भाषाको कार्यक्रम भएको छ । थारू समाजमा देखिएका विभिन्न समस्यालाई सम्बोधन गर्न तथा यस समुदायको संस्कृतिको प्रवर्धनका लागि कस्ता खालका कार्यक्रमको आवश्यकता पर्दछ भन्नेबारे रेडियो स्टेसनभित्र त्यति राम्रो गृहकार्य भएको देखिँदैन । रेडियोकर्मीहरूलाई जबसम्म स्तरीय कार्यक्रम उत्पादनतर्फ उत्प्रेरित गरिँदैन तबसम्म धेरै आश गर्ने ठाउँ देखिँदैन । यसका लागि पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधादेखि उनीहरूलाई आवश्यक सीप र दक्षता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू रेडियो स्टेसनहरूले सञ्चालन गर्नु पर्नेमा त्यसतर्फ खासै चासो दिइएको पाइँदैन । सन्तोषजनक पारिश्रमिक र आवश्यक सेवा सुविधा तथा तालिमको अभावमा थारू मात्रै होइन, अन्य भाषाभाषीका कार्यक्रम पनि काम चलाउ रूपमा मात्र तयार हुने देखिन्छ । देश सङ्घीय संरचनामा गइसकेको अवस्थामा अब भाषाभाषीका कार्यक्रमले निश्चय पनि छाप्रा तथा विद्युतीय माध्यममा अझ बढी स्थान पाउनेछन् र यो आवश्यक पनि छ । तर सङ्ख्यासँगै यिनको गुणस्तर नबढ्ने हो भने त्यसको खास अर्थ रहँदैन । रेडियोमा छिर्ने जोसुकैले मेरो समुदायलाई रेडियोमार्फत के-कस्तो सामग्री र विषयवस्तु चाहिएको हो- मननु गर्न ढिलो भइसकेको छ ।

^{३१} देवराज चौधरीसँग २०६५ जेठ २७ मा भएको कुराकानीमा आधारित ।

अन्तमा के भन्न सकिन्छ भने, थारू भाषाका कार्यक्रमहरू अधिकांश रूपमा पूर्व-तयारीविना देखाउनका लागि मात्र प्रसारण गरिन्छन्। भाषा, शैली र प्रस्तुतीकरण आदिको स्तरमा समयसंगै सुधार नगरिए तथा स्टेसनहरूले सबल नीतिको तर्जुमा नगरेसम्म स्टेसनको समय भर्नको लागि मात्र थारू भाषाका कार्यक्रम आउने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- आर्वर, लुइस। २०६३। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चायुक्तद्वारा बर्दियामा बेपत्ता पारिएका घटनाहरूको सम्बन्धमा ७ माघमा प्रेषित प्रेस वक्तव्य।
गोचाली। २०६३। बेपत्ता परिवारनूके नामावली। ३५(१४) : ३२-४०।
चौधरी, मानबहादुर 'पन्ना'। २०६२। पत्रकारिता पेशामसे धम्की ओ तिरस्कार पैनुं।
अग्रासन २(४) : २३।
तामाङ, प्रतीक डेसुर। २०६२। तामाङ भाषाका रेडियो कार्यक्रममा बहसको स्वरूप
रेडियो पत्रकारिता : एफएममा समाचार र संवाद। प्रत्यूष वन्त, शेखर पराजुली,
देवराज हुमागाई, कोमल भट्ट, कृष्ण अधिकारी, सं., पृ. ४२४-४४६। काठमाडौं :
मार्टिन चौतारी।
पछलङ्ग्या, विश्वराज। २०६१। पच्छिउँ नेपालम रेडियो पत्रकारिता। *अग्रासन* १ :
१२-१३।
पराजुली, शेखर। २०६४। *मिडिया संवाद : नेपाली पत्रकारितावारे अन्तर्वार्ता*। काठमाडौं :
मार्टिन चौतारी।
पौडेल, कृष्णा। २०६४। एफएम रेडियोमा सम-सामयिक विषयवस्तु केन्द्रित रेडियो
संवाद। मार्टिन चौतारी र सामाजिक संवादका लागि सहकार्यद्वारा आयोजित
'एफएम रेडियोमा पत्रकारिता : कार्यक्रमको अन्तर्वस्तु' विषयक छलफल कार्यक्रममा
वितरित सामग्री, १६ चैत, काठमाडौं।
प्रेमर्षि, धीरेन्द्र। २०६४। रेडियोमा मधेस र मधेसी। *समावेशी मिडिया*। प्रत्यूष वन्त,
हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई र शेखर पराजुली, सं., पृ. २०५-२२२।
काठमाडौं : मार्टिन चौतारी।
सर्वहारी, कृष्णराज। २०६४। थारू पत्रपत्रिकाको विगत र वर्तमान। *मिडिया अध्ययन*
२ : १-३३।

तालिका ८.४ : सञ्चालनमा रहेका थारू रेडियो कार्यक्रमको विवरण

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	बार र समय
१	भुरकवा तारा	सप्तकोशी एफएम, इटहरी	हरिनारायण चौधरी र पुनम गच्छदार	२०५९	बुध, बिहान ९:००-९:३०
२	चनरहार	कोशी एफएम, विराटनगर	शोभा चौधरी	२०६०	बुध, बिहान ९:००-१०:००
३	रङ्ग विरङ्ग	विराट एफएम, विराटनगर	भोलाराम चौधरी	२०६४ साउन	सोम, बिहान ९:००-१०:००
४	हमार सनेश	कालिका एफएम, चितवन	सञ्जु चौधरी	२०६२	बिही, साँफ ३:००-४:००
५	अपन मनके गीत	रेडियो लुम्बिनी, बुटवल	मीना चौधरी	२०५७ वैशाख १	सोम, मङ्गल, बुध, दिउँसो १२:००-१:००
६	गुञ्जन	रेडियो लुम्बिनी, बुटवल	मीना चौधरी	२०५७ वैशाख १	आइत, बिही, दिउँसो १२:००-१:००
७	बालबगिया	रेडियो लुम्बिनी, बुटवल	मीना चौधरी	२०५७ वैशाख १	शनि, दिउँसो १२:००-१:००
८	हेलो सङ्घरिया	रेडियो लुम्बिनी, बुटवल	मीना चौधरी	२०५७ वैशाख १	शुक्र, दिउँसो १२:००-१:००
९	खेत खलिहान	रेडियो लुम्बिनी, बुटवल	मीना चौधरी र हिम्मत चौधरी	२०५७ वैशाख १	बुध, बिहान ७:१५-७:३५
१०	थारू संस्कृति	बुटवल एफएम, बुटवल	सुशीला चौधरी		शुक्र, साँफ ३:००-४:००
११	कविला	रेडियो स्वर्गद्वारी, दाङ	लक्ष्मीमान चौधरी र लक्षिमा चौधरी	२०५८	दैनिक, साँफ ५:००-५:५५
१२	सङ्घरी	रेडियो तुलसीपुर, दाङ	विमला चौधरी र नारायण चौधरी	२०६२ साउन	
१३	जन्तीनके आवाज	रेडियो तुलसीपुर, दाङ	सरला र प्रमिला चौधरी	२०६२ साउन	
१४	कचेहरी	रेडियो तुलसीपुर, दाङ	कालीचरण चौधरी	२०६२ साउन	
१५	हमार बगिया	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	हेमन्ती चौधरी, सञ्जीव डंगौरा, कमल चौधरी र दानसिंह डंगौरा	२०६४ फागुन	आइत, दिउँसो १:००-१:४५
१६	लौव नेपाल	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	हेमन्ती चौधरी, सञ्जीव डंगौरा, कमल चौधरी र दानसिंह डंगौरा	२०६४ फागुन	सोम, दिउँसो १:००-१:४५
१७	हेलो गोचाली थारू	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	सञ्जीव डंगौरा	२०६४ फागुन	आइत, दिउँसो २:००-३:००
१८	फूलबार	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	ठाकुरसिंह थारू	२०६१ माघ	शुक्र, दिउँसो १:००-२:००

२३६ • स्वतन्त्र रेडियोको एक दशक

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	बार र समय
१९	बिहत्या	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	अर्चना चौधरी र मुकेश चौधरी	२०६१ माघ	आइत, दिउँसो १:००-२:००
२०	अग्रासन	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	हेमा चौधरी	२०६१ माघ	सोम, दिउँसो १:००-२:००
२१	टेम्ही	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	हेमा चौधरी	२०६१ माघ	मङ्गल, दिउँसो १:००-२:००
२२	डेउना बेवरी	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	मुकेश चौधरी	२०६१ माघ	बुध, दिउँसो १:००-२:००
२३	उकुवार भेट	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	मायारानी चौधरी	२०६४	बिही, दिउँसो १:००-२:००
२४	हमार गीत सस्कृति	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	एकराज चौधरी	२०६१	बुध, दिउँसो १२:००-१:००
२५	कचेहरी	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	सन्तराम धरकटवा र लक्ष्मण चौधरी	२०६४	सोम, बुध, बेलुकी ५:३०-८:००
२६	फोन इन डबनी भिन्या	घोडाघोडी एफएम, कैलाली	मस्तवीर चौधरी	२०६०	सोम, बेलुकी ५:२०-८:००
२७	तुँहार सम्मनाम	घोडाघोडी एफएम, कैलाली		२०६०	बुध, बेलुकी ५:२०-८:००
२८	डौना ओ बेवरी	घोडाघोडी एफएम, कैलाली	सीता चौधरी र नरेन्द्र चौधरी	२०६०	आइत, बेलुकी ५:३०-६:१५
२९	केरनी	घोडाघोडी एफएम, कैलाली		२०६०	हप्तामा ४ दिन, बेलुकी ५:३०-६:१५
३०	हमार आवाज	घोडाघोडी एफएम, कैलाली		२०६०	शनि, बेलुकी ५:१५-५:३०
३१	मैगर सन्देश	घोडाघोडी एफएम, कैलाली		२०६०	
३२	कचेहरी	घोडाघोडी एफएम, कैलाली	कमल राना	२०६०	सोम, बुध, साँभ ४:१५-५:००
३३	छिरकल ओजरिया	भेरी एफएम, नेपालगञ्ज	पन्नेलाल चौधरी र गीता चौधरी	२०६३ असार	मङ्गल, साँभ ६:३०-७:००
३४	लोहल सन्देश	भेरी एफएम, नेपालगञ्ज	सोम डेमनरौरा र लक्ष्मी चौधरी	२०६३	सोम, बुध, शुक्र साँभ ६:३०-७:००
३५	जिन्दगीक सायर	भेरी एफएम, नेपालगञ्ज	सोम डेमनरौरा	२०६४	बुध, साँभ ८:१५-९:००
३६	ओजरार डगर	रेडियो भेरी आवाज, नेपालगञ्ज	रामकुमारी राजवंशी	२०६१ असोज	शनि, साँभ ३:३०-४:००
३७	हमार अँगना	रेडियो भेरी आवाज, नेपालगञ्ज	रामकुमारी राजवंशी	२०६१ असोज	आइत, साँभ ४:१५-५:००
३८	आजके बात	रेडियो भेरी आवाज, नेपालगञ्ज	रामकुमारी राजवंशी	२०६४	बुध, साँभ ६:१५-६:३०
३९	जातीय बिभेदमुक्त नेपाल	रेडियो भेरी आवाज, नेपालगञ्ज		२०६४	शनि, साँभ ६:१५-६:४५

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	बार र समय
४०	हमार अवाज	खप्तड एफएम, धनगढी	विनीता चौधरी र अविनाश दहित	२०६४	बिही, बिहान ८:१५-९:००
४१	गीतके मनके ट्रासन	खप्तड एफएम, धनगढी		२०६४	बुध, दिउँसो १:१५-२:००
४२	फुलरियामे मनके बात	खप्तड एफएम, धनगढी		२०६४	बुध, साँफ ७:००-७:४५
४३	हेलो खप्तड	खप्तड एफएम, धनगढी		२०६४	आइत, साँफ ४:००-५:००
४४	ओजरार डगर	रेडियो मध्य-पश्चिम, दाड	सुजिता चौधरी	२०६३	आइत, दिउँसो २:००-३:००
४५	हमार सन्देश	रेडियो मध्य-पश्चिम, दाड	सुशीला चौधरी	२०६३	आइत, साँफ ७:३०-८:००
४६	धार्मिक प्रवचन	रेडियो मध्य-पश्चिम, दाड	मेटमणि चौधरी	२०६४	बुध, बिहान ५:३०-६:००
४७	अपनेक आवाज	रेडियो मध्य-पश्चिम, दाड	रोसन रत्नौयाँ	२०६३	बिही, दिउँसो २:००-३:००
४८	निसराउ	रेडियो मध्य-पश्चिम, दाड	शिवा चौधरी र पुरन चौधरी	२०६४	बुध, बिहान ७:१५-७:३०
४९	फोन इन	इन्ट्रेनी एफएम, दाड	सङ्गीता चौधरी	२०६५ वैशाख	
५०	ओजरिया	रेडियो देउखुरी, दाड	शिवा चौधरी	२०६४ साउन	शनि, साँफ ५:१५-५:३०
५१	कृषि पौरख	रेडियो देउखुरी, दाड	प्रेमा चौधरी	२०६५	मङ्गल, साँफ ५:१५-५:३०
५२	हमार बगिया	रेडियो देउखुरी, दाड	रञ्जना चौधरी	२०६४	बुध, दिउँसो ३:१०-३:२५
५३	जीवनके एकपल	रेडियो देउखुरी, दाड	रञ्जना चौधरी	२०६४	आइत, साँफ ७:००-७:३०
५४	बालबाटिका	रेडियो देउखुरी, दाड	रेणु चौधरी	२०६५	शुक्र, साँफ ४:४५-५:००
५५	अजरार डगर	रेडियो भेरी, सुर्खेत	मानबहादुर चौधरी र बेलकुमारी र चौधरी	२०६१ असार	
५६	अपन रित अपन गीत	रेडियो भेरी, सुर्खेत	मानबहादुर चौधरी		
५७	टेम्ही	बुलबुले एफएम, सुर्खेत	फूलकुमारी चौधरी र रामकृष्ण चौधरी	२०६४ मङ्सिर	
५८	मुक्तिक डगर	रेडियो भेक, सुर्खेत		२०६४	
५९	पहुरा	रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेत	विन्तीराम महतो र श्रीप्रसाद चौधरी	२०५४ असार	बुध, बिहान १०:००-१०:१५
६०	हमार फूलवार	गोरखा एफएम, काठमाडौं	पोखम चौधरी	२०६४ वैशाख	बिही, साँफ ६:००-७:००
६१	अपन आवाज	स्टार एफएम, काठमाडौं	परशुराम चौधरी	२०६४ फागुन	मङ्गल, राति ९:००-१०:००

२३८ • स्वतन्त्र रेडियोको एक दशक

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	बार र समय
६२	अंगना	ईसिआर एफएम, काठमाडौं	चन्द्रप्रसाद चौधरी	२०६३ चैत	शुक्र, राति ९:००-१०:००
६३	हमार पहुरा	फूलबारी एफएम, कैलाली	रामदेवीकुमारी महत	२०६४ जेठ	शुक्र, साँझ ४:३०-५:००
६४	अपनेक समय	फूलबारी एफएम, कैलाली	एलेक्स चौधरी	२०६४ जेठ	बिही, बिहान, ९:००-१०:००
६५	तोहार सम्भना	फूलबारी एफएम, कैलाली	छापिलाल चौधरी	२०६४ जेठ	बिही, बिहान ७:००-७:३०
६६	मनमे उठल बात	फूलबारी एफएम, कैलाली	अञ्जु कठरिया	२०६४ जेठ	शनिबार ४:००-४:३०
६७	मैया प्रेम	फूलबारी एफएम, कैलाली	पिङ्गी कठरिया र ललिता चौधरी	२०६४ जेठ	शुक्र, साँझ ५:००-५:३०
६८	हेल्लो सङ्घारी	फूलबारी एफएम, कैलाली	प्रेम दहित	२०६४ जेठ	सोम, बिहान १०:००-११:००
६९	गीति कथा	फूलबारी एफएम, कैलाली	प्रेम दहित	२०६४ जेठ	शनि, बिहान ९:२५-१०:००
७०	रोजल बगिया	फूलबारी एफएम, कैलाली	प्रेम दहित	२०६४ जेठ	आइत, साँझ ३:००-४:००
७१	डौना वेवरी	फूलबारी एफएम, कैलाली	हीरा चौधरी	२०६४ जेठ	सोम, साँझ ७:००-७:३०
७२	जुठेला नाटक	फूलबारी एफएम, कैलाली	रेशम चौधरी	२०६४ जेठ	मङ्गल, शुक्र, साँझ ७:००-७:३०
७३	मोहनी	दिनेश एफएम, कैलाली	मनिला चौधरी	२०६४	शुक्र, दिउँसो १२:००-१:००
७४	हेल्लो कविला	दिनेश एफएम, कैलाली	मनिला चौधरी	२०६४	बिही, दिउँसो १२:००-१:००
७५	अब का करवी	दिनेश एफएम कैलाली	मनिला चौधरी	२०६४	शनि, साँझ ३:००-४:००
७६	हमार रीति हमार संस्कृति	दिनेश एफएम कैलाली	मनिला चौधरी	२०६४	आइत, दिउँसो १२:००-१:००
७७	कैसिन रित अइसिन चलन	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	धनबहादुर चौधरी र लक्ष्मी चौधरी	२०६४	आइत, दिउँसो १२:२०-१:००
७८	बुकी फूला	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	सुन्तली चौधरी 'समीक्षा'	२०६४	मङ्गल, बुध र शुक्र, दिउँसो १२:२०-१:००
७९	तुम्हारो सन्देश	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	गोमती राना	२०६४	सोम, दिउँसो वैशाख १५
८०	सफर	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	रेखा राना	२०६४	वैशाख १५ मङ्गल र बिही ३:०५-४:००
८१	फुटल कफिया	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	रेखा राना	२०६४	बुध, दिउसो ३:०५-४:००
८२	बसन्त बहार	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	मनीषा राना	२०६४	शुक्र, दिउँसो ३:०५-४:००

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेशन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	वार र समय
८३	सुरसङ्गम	महाकाली एफएम, कञ्चनपुर	नरेश राना	२०६४	शानि, दिउँसो ३:०५-४:००
८४	यडना हमार	सिनर्जी एफएम, चितवन	चन्द्रकुमारी चौधरी	२०६४	बुध, बेलुकी ४:००-५:००
८५	डगर	समाद एफएम, सिरहा	ओमप्रकाश र रञ्जना चौधरी	२०६४ माघ	सोम, बेलुकी ७:००-८:००
८६	अग्निमके बोली	रेडियो नेपाल, सुर्खेत प्रसारण	भीम चौधरी	२०६५	बुध, बिहान १०:१५-१०:३०
८७	नुकल प्रतिभा	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	वासुदेव चौधरी	२०६५ असार	सोम, शानि, साँझ ५:२०-५:५०
८८	हमार गाउँघरक विकास	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	ठानेश्वर चौधरी	२०६५ असार	आइत, बुध, साँझ ६:००-६:३०
८९	हमार विद्यालय	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	फगु चौधरी	२०६५ असार	मङ्गल, शुक्र, साँझ ६:००-६:३०
९०	हमार संस्कृति हमार विकास	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	पतिराम चौधरी	२०६५ असार	सोम, शानि साँझ ६:००-६:३०
९१	हमार बन्व, हमार बाताबरण	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	मनिराम चौधरी	२०६५ असार	सोम, बिही बिहान ७:४०-८:००
९२	युवा सचेतना	रेडियो गुर्वाबा, बर्दिया	वासुदेव चौधरी	२०६५ असार	सोम, शानि, बिहान ९:००-९:३०
९३	डबाइल आवाज	रेडियो तुल्सीपुर, दाङ	देवेन्द्र चौधरी र पूर्णा चौधरी	२०६४ पुस १५	आइत, साँझ ५:३०-६:००
९४	सुगा पङ्गी	रेडियो नेपाल, क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, धनकुटा	भूदेव भगत, तिलक चौधरी र लुसी गच्छदार	२०५८ असार	पाक्षिक, मङ्गल, बिहान १०:०५-१०:२५
९५	घर यडना	रेडियो नेपाल, क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, धनकुटा	भूदेव भगत, तिलक चौधरी र लुसी गच्छदार	२०५८ असार	पाक्षिक, मङ्गल बिहान १०:०५-१०:२५
९६	अपन बात अपन आवाज	रेडियो नेपाल, क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, धनकुटा	भूदेव भगत, तिलक चौधरी र लुसी गच्छदार	२०६५	शुक्र, बिहान १०:०५-१०:२५
९७	हमार पहरा	रेडियो नेपाल, क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेत	बिन्तीराम महतो र श्रीप्रसाद चौधरी	२०५८ असार	बुध, बिहान १०:०५-१०:२५
९८	हमार संस्कृति	रेडियो देउखुरी, दाङ	शिवहरि चौधरी	२०६५	सोम, बिहान १०:३०-११:००
९९	सहाती सन्देश	विजय एफएम, नवलपरासी	लीला चौधरी, शिव चौधरी	२०६३	शुक्र, साँझ ४:००-५:००
१००	नाचकोर	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	हेमन्ती चौधरी	२०६४	मंगल, दिउँसो १:००-१:३०
१०१	सङ्गीत सौगात	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	रामकुमारी राना र रामदास राना	२०६४	आइत, सोम, मङ्गल साँझ ४:३०-५:००

२४० • स्वतन्त्र रेडियोको एक दशक

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	प्रसारण सुरु	बार र समय
१०२	राग रग	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	सञ्जीव डंगौरा	२०६४	बुध, बिही, साँझ ४:००-४:३०
१०३	अनक सन्देश	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	सञ्जीव डंगौरा	२०६४	शुक्र, शनि, साँझ ४:००-४:३०
१०४	हमार अंगना	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	हीरा डंगौरा	२०६४	बुध, दिउँसो ११:३०-१२:००
१०५	थारू भाषम गीति कथा	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	सञ्जीव डंगौरा	२०६४	शुक्र, बेलुकी १०:००-१०:३०
१०६	सन्देशो राना फोन इन	शुक्लाफाँटा एफएम, कञ्चनपुर	रामकुमारी राना र रामदास राना	२०६५ जेठ	बुध, दिउँसो २:००-३:००
१०७	कृषि	टीकापुर एफएम	दिलबहादुर चौधरी र तीर्था चौधरी	२०६५ जेठ २३	बुध, साँझ ५:३०-६:००
१०८	तोहार माया	टीकापुर एफ एम	चाँदके पार र गरीमा	२०६५ भदौ १०	मंगल, साँझ ५:३०-६:००
१०९	अपनेनके लग्	टीकापुर एफ एम	रमेश चौधरी	२०६५ जेठ १४	मङ्गल, बिहान ९:००-९:४५
११०	हमार पहुना	टीकापुर एफ एम	रमेश चौधरी	२०६५ असार २६	बिही, बिहान ८:००-८:३०
१११	छोटमिठ्	टीकापुर एफ एम	रमेश चौधरी	२०६५ जेठ ११	शनि, बिहान ९:००-९:३०

स्रोत: लेखकको व्यक्तिगत सर्वेक्षण, २०६५ साउन मसान्तसम्मको रेकर्ड

* सम्बन्धित धेरैजसो स्टेसनबाट प्रसारण सुरु भएको मिति, महिना र गतेसहितको जानकारी उपलब्ध हुन सकेन । सम्भनाका भरमा सञ्चालकहरूले सालसम्म टिपाएका आधारमा यहाँ राखिएको छ । जानकारी प्राप्त नभएको अवस्थामा खाली छाडिएको छ ।

तालिका ८.५ : २०६५ साउन मसान्तसम्मको स्थितिमा स्थगित

भइसकेका थारू भाषाका कार्यक्रम^{३२}

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाउँ	रेडियो स्टेसन	सञ्चालक	बन्द मिति	अवधि
१	ख्याल	रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेत	एकराज चौधरी	२०६१ असार	सोम, बुध, शुक्र, बेलुकी ८:४०-९:००
२	हमार सैडान	रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारण, सुर्खेत, स्वर्गद्वारी एफएम, दाड र घोडाघोडी एफएम, कैलाली	कृष्णराज सर्वहारी, पुष्पवती चौधरी, जुम्नी चौधरी र लालबहादुर चौधरी	२०६१ फागुन	सोम, बुध, शुक्र, बेलुकी ८:३०-८:४५
३	डगहा न्यौटा	रेडियो तुल्सीपुर, दाड	देवन्द्र चौधरी र विमला चौधरी	२०६४ मङ्सिर	आइत, साँझ ५:४०-६:००
४	अँखा	रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र, सुर्खेत	पुष्पा चौधरी	२०६१ असोज	शनि, बेलुकी ७:१५-७:४३०
५	लौव जुनी	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	लक्ष्मणदास पछलङ्ग्या	२०६४	मङ्गल, बेलुकी ७:००-७:२०
६	जुटल्याहा	रेडियो बागेश्वरी, नेपालगञ्ज	लाल बहादुर चौधरी	२०६४ पुस	मङ्गल, शुक्र, बेलुकी ७:३०-७:५०
७	सहारा	रेडियो मध्यपश्चिम	माधव चौधरी	२०६५ वैशाख	सोम, साँझ ७:१५-७:३५
८	रमभूम	इसिआर एफएम, ललितपुर	पोखम चौधरी	२०६३ असोज	मङ्गल, बेलुकी ८:००-९:००
९	हमार फूलवार	गोरखा एफएम	पोखम चौधरी	२०६५ जेठ	बिही, बेलुकी ६:००-७:००
१०	बर्का फूलवार	इन्द्रेनी एफएम, दाड	शेरबहादुर चौधरी र संगीता चौधरी	२०६४ पुस	शनि, बिहान ८:००-८:३०
११	समाद	रुपन्देही एफएम, बुटवल	हरिमाया ठनेट थारू र श्याम महतो	२०६४	मङ्गल, बेलुकी ८:००-८:३०
१२	हरचाली	रेडियो स्वर्गद्वारी, दाड	माधव चौधरी	२०६४ जेठ	सोम, दिउँसो २:००-३:००

स्रोत: लेखकको व्यक्तिगत सर्वेक्षण, २०६५ साउन मसान्तसम्मको रेकर्ड ।

^{३२} तालिका ८.१ मा उल्लिखितमध्ये महाकाली एफएमबाट पहिला प्रसारण भएर पछि बन्द हुन पुगेका ३५ ओटा कार्यक्रमहरू यसमा परेका छैनन् । तिनलाई पनि गणना गर्दा बन्द भइसकेका कार्यक्रमको सङ्ख्या ४७ पुग्न जान्छ ।